

LUDWIK HASS (WARSZAWA)

WOLNOMULARSTWO W MIĘDZYWOJENNEJ REPUBLICIE CZECHOSŁOWACKIEJ

Dzieje wolnomularstwa w międzywojennej Republice Czechosłowackiej nie doczekały się dotąd naukowego opracowania. Nie zachowały się też jego archiwa. W marcu 1939 r. bezpośrednio po ostatecznej kapitulacji Republiki kierownictwo formalnie nie istniejącej od września ubiegłego roku Narodowej Wielkiej Łoży Czechosłowackiej, jednego z dwu wielkich odłamów tego ruchu w kraju, zniszczyło jej archiwum. Chciano przez to zapobiec, by dokumentacja, przede wszystkim spisy członków, nie dostały się w ręce hitlerowców i nie ułatwiły im represji w stosunku do wolnomularzy¹. Podobny był, prawdopodobnie, los archiwaliów drugiego odłamu, Wielkiej Łoży „Lessing zu den drei Ringen”. Podstawowym źródłem informacji są wobec tego organy prasowe tych odłamów: „Svobodný zednář” (1925—1938) i „Die drei Ringe” (1925—1938), które obok wiadomości bieżących z życia organizacji zawierają artykuły treści ideologicznej oraz różnorodne wspomnienia, nekrologi i opracowania historyczne. Różne wiadomości rozproszone są w prasie wolnomularskiej innych krajów, przede wszystkim w wiedeńskiej „Wiener Freimaurer-Zeitung” i wydawanej w Lennep w Niemczech „Die Leuchte”² — kalendarzach organizacyjnych itp. publikacjach. Dużą wartość posiada wydany w 1932 r. zbiór wspomnień starych wolnomularzy czeskich, dotyczący głównie pierwszych lat Republiki³, znacznie mniejszą wiadomości w prasie niewolnomularskiej zarówno krajowej, jak zagranicznej oraz publikacje antymasońskie.

Zadaniem niniejszej rozprawy jest zarysowanie miejsca ruchu wolnomularskiego w szeroko pojętym życiu publicznym międzywojennej Republiki Czechosłowackiej. W związku z tym ograniczono do niezbędnego minimum dane z życia organizacyjnego, część z nich przedstawiono w formie tabelarycznej w aneksach.

¹ G. Vinatrel, *Communisme et Franc-Maçonnerie*, Paris 1956, s. 156.

² W przypisach cytowane odpowiednio: SZ, DdR, WFZ, L.

³ *Hledající v temnotách. Vzpomínky nejstarších bratří. Or. .: .*, Praha 5932 [= 1932].

PRZED UTWORZENIEM REPUBLIKI

Na ziemiach czeskich podobnie jak w całej cislitawskiej części Austro-Węgier, w której skład one wchodziły, organizacje wolnomularskie oficjalnie nie były dozwolone do chwili rozpadnięcia się tego państwa jesienią 1918 r. Natomiast od lat siedemdziesiątych XIX w. władze państwowe milcząco tolerowały istnienie komórek organizacyjnych tego ruchu. W chwili wybuchu I wojny światowej czynnych było w Czechach i na Morawach 12 grup i kółek wolnomularskich (najstarsze w Pradze, utw. w 1869 r.), z których 9 znajdowało się na zwarciu zamieszkałych przez ludność niemiecką pogranicznych terenach północnych i zachodnich Czech (zob. załącznik 2). Z wyjątkiem kółka „Harmonie” w Pilźnie, które podlegało wiedeńskiej loży „Humanitas”, placówki te były w różny sposób powiązane z bliskimi terytorialnie lożami w Prusach, Saksonii i Bawarii. W 1909 r. powstała w Pradze loża „Hiram zu den drei Sternen”, która — prawdopodobnie jak wspomniana wiedeńska — podlegała Wielkiej Symbolicznej Loży Węgier w Budapeszcie. Kółka te oraz loża praska nie uprawiały wyższych stopni, były obrządku ⁴ symbolicznego, który uznawał jedynie trzy pierwsze stopnie (uczeń, czeladnik, mistrz). Do tej sieci organizacyjnej należało 31 XII 1909 r. 399 osób, w tym zaledwie kilka dziesiątków Czechów⁵. Toteż językiem obrad i obrzędów tych placówek był niemiecki. Jedynie w kółku pilzneńskim i „Hiramie” stanowili Czesi większą grupę, jednak i tam nie doszło do utrakwizmu językowego. W placówce praskiej od początku jej istnienia zabiegano o pozyskanie na członków Czechów z zamiarem utworzenia z nich następnie loży czeskiej⁶. Atrakcyjność wolnomularstwa dla mieszkańców miast i miasteczek z pogranicza z Niemcami polegała, oprócz jego ideałów pozaklasowych, humanitarnych, na tym, że włączało jego uczestników w krąg życia wielkich ośrodków cywilizacyjnych, z którymi nawiązywali stosunki uczestnicząc w zebraniach lożowych w Lipsku, Dreźnie, Bayreuth itp. Mieszkańcom Pragi otwierało ono dostęp do środowisk w stołecznym Wiedniu czy Budapeszcie. Wolnomularze Niemcy pochodzili przeważnie z burżuazyjnych sfer przemysłowo-handlowych. Z nich też wywodziła się 1/3 czeskich członków „Hirama”, równej wielkości był udział inteligencji związanej ze światem gospodarczym (inżynierowie, prawnicy itp.) oraz ludzi ze środowiska artystycznego i intelektualnego⁷.

Na pozostałych terenach przyszej Republiki Czechosłowackiej, tj. w Słowacji

⁴ Obrządek (ryt) — zespół jednakowych dla grupy łóż jednego bądź wielu krajów praktyk obrzędowych oraz znaków i hasel służących do wzajemnego poznawania się członków rozmaitych łóż.

⁵ *Das Wachstum der deutschen Freimaurerei in Böhmen*, DdR, 1925, nr 5, s. 97n.; P[osner], *Zur Hochgradfrage*, tamże, s. 116. W 1913 r. liczba masonów w Czechach dochodziła do 500.

⁶ *Interview z jubilantem*, SZ, 1932, nr 3/4, s. 48; A. Hartl, *K historie pražské lóže „Hiram”*, tamże, 1935, nr 7, s. 131. W związku ze zwiększeniem się liczby przyjętych do „Hirama” Czechów już w 1. 1911–1912 myślano o utworzeniu w Pradze loży czeskiej. *Zprávy*, tamże, s. 143.

⁷ E. Lešehrad, *O založení české zednářské lóže „U tří korunovaných sloupů v or. Praha” r. 1905*, SZ, 1935, nr 6, s. 124.

i na Ukrainie Zakarpackiej, które wówczas stanowiły część składową Królestwa Węgierskiego (translitawskiej części Austro-Węgier), wolnomularstwo było legalne od 1868 r. W chwili wybuchu I wojny światowej istniało w Słowacji 9 łóż podległych Wielkiej Symbolicznej Łoży Węgier, liczyły one około 500 adeptów; na Ukrainie Zakarpackiej czynne były w tym czasie 2 łóżę tej samej podległości liczące ponad 100 adeptów. W obu wypadkach byli to wyłącznie Węgrzy i Niemcy, zatem członkowie obu panujących w tym Królestwie narodów⁸.

Do społeczeństwa czeskiego w Czechach i na Morawach wolnomularstwo docierało również z ośrodków znajdujących się poza tymi ziemiami. Należące do łóż jednostki ze środowiska czeskiego w Wiedniu usiłowały zjednać dla swej organizacji ziomek z kraju ojczystego. Postępując tak kierowały się m. in. przeświadczeniem, że przez liczny udział w wolnomularstwie wpłynąć można będzie na poprawę losu narodu czeskiego w monarchii habsburskiej⁹. Z przekonania o moralnej i społecznej doniosłości ideałów wolnomularskich również dla własnego narodu zrodziła się u członków czeskiej łoży „Bohemia” nr 943 w Chicago (zał. 1911), podległej Wielkiej Łoży stanu Illinois, myśl o utworzeniu w kraju ojczystym łóż pod względem składu narodowego czeskich. Nieliczną grupę krajowych wolnomularzy czeskich powiększali Czesi, którzy w czasie swego pobytu za granicą z podobnych motywów wstąpili do łóż¹⁰.

Towarzyszący zachwianiu się w okresie fin de siècle ekonomicznych, społecznych i politycznych podstaw względnej stabilizacji politycznej i społecznej kryzys systemu wartości moralnych triumfującej dotąd kultury mieszczańskiej rodził — podobnie jak w całej Europie — w kołach tej części inteligencji czeskiej, która nie wyrzekała się tradycji humanistycznych, nastroje kontemplacyjne i mistyczne, a więc próby ucieczki przed przykrą rzeczywistością do krainy pięknego mitu. Przeważnie członkowie odradzających się po 1905 r. rozmaitych grup ezoteryków byli autorami utrzymanych w przychylnym dla niego tonie licznych publikacji o wolnomularstwie, jakie w latach 1905—1910 pojawiły się w czasopiśmie czeskich. Sympatyzujące z nim artykuły i informacje zamieszczał m. in. organ wolnomyslicieli „Volna myšlenka”. Ten klimat psychologiczny sprzyjał pojawieniu się na ziemiach czeskich w ostatnich latach przed wybuchem I wojny światowej ekspozytur pomniejszych organizacji wolnomularskich związanych z mistyką i wolnomyslicielstwem. Lekarz

⁸ L. Hass, *The Socio-Professional Composition of Hungarian Freemasonry (1868—1920)*, „Acta Poloniae Historica”, z. 30 (w druku), tabl. 1, 2. Łoże w Słowacji liczyły 31 XII 1913 r. 419 członków, 1 I 1915 — 477; łoże zakarpackie odpowiednio 120 i 133.

⁹ J. S. Machar, *Při sklence vina*, Praha 1929, s. 33.

¹⁰ Tak np. artysta malarz Adolf Wiesner został przyjęty 1 II 1908 r. do paryskiej łoży „La Justice” nr 133 (W. L. Francji), Karel Vydra 26 XII 1913 do paryskiej łoży „Fraternité des Peuples” (W. Wschód Francji); artysta malarz i grafik Alfons Mucha należał do paryskiej łoży „Les Inséparables du progrès” (W. Wschód Francji). Arch. Grand Orient de France (Paryż), t. „Fraternité des Peuples 1917—1918”, demande de diplômes nr 3725 z 30 VI 1916; *Hledajici...*, s. 111; Monika, *K desátému výročí vzniku českého zednářství*, SZ, 1928, nr 4/5, s. 20.

przyrodolecznicy i martynista Ján Křtitel Maštaliř założył 20 V 1910 r. w Pradze pod zwierzchnictwem Wielkiej Łoży Rumunii czysto czeską lożę „Bohemia”. Odmienne od istniejących dotąd łóż i kółek uznawała ona wyższe stopnie wtajemniczenia i dla ich posiadaczy oraz w celu nadawania ich powstała niebawem przy owej loży tej samej co ona nazwy kapituła (łoża 18 stopnia). Do obu tych nowych placówek należeli przeważnie inteligenci, w tym niektórzy działacze ruchu teozoficznego i wolnomysłiciele. Z inicjatywy Maštaliřa powstała ponadto w 1910 r. w Pradze loża obrządku mieszanego (tj. przyjmującego również kobiety) „Le Droit Humain” nr 520, podlegająca paryskiej centrali tego odłamu. W lutym 1914 r. powołano do życia drugą jego praską lożę — „Ordo ad Chao”¹¹. Również i one obie były wyłącznie czeskie. Związana z ruchem monistycznym i wolnomysłicielskim młoda, powstała w 1907 r. niemiecka odmiana wolnomularstwa, zorganizowana w związku łóż Freimaurerbund zur aufgehenden Sonne, znalazła w Pradze zwolenników głównie w kręgu wolnomyslnego kupiectwa niemieckiego. Jednostki z tego środowiska, od pewnego już czasu należące do wiedeńskiej loży „Ardens” tego obrządku, utworzyły w 1912 r. w Pradze jego lożę „Freilicht zur Eintracht”. Na zewnątrz występowała ona jako zalegalizowane przez władze Stowarzyszenie Literackie „Goethe”. Tegoż roku powstało również w Teplice-Šanov kółko nowego obrządku, które w 1913 r. przekształciło się w lożę „Zur Quelle des Heils”. Nowy kierunek miał ponadto grupy członków w Libercu, Jabłońcu nad Nysą i Most. Wszędzie tu należeli wyłącznie czy niemal wyłącznie Niemcy¹². Wszystkie te loże i grupy mniejszych odłamów łącznie skupiały ok. 100 osób.

Wraz z wybuchem I wojny światowej nastąpił w lożach i kółkach wszystkich odłamów wolnomularskich zastój. Mobilizacja pozbawiła je części członków, inni skoncentrowali swoją aktywność na działalności samopomocowej w swoim środowisku oraz na działalności humanitarnej i filantropijnej, która w nowych warunkach nabrała szczególnie dużego znaczenia. Natomiast poza siecią organizacyjną pojawiła się pod koniec 1914 r. koncepcja ścisłego powiązania wolnomularstwa z bieżącymi zadaniami politycznymi. W środowisku czeskiej konspiracji niepodległościowej zrodziła się wtedy myśl, by w Pradze utworzyć lożę czeską. Przemawiała za tym zbieżność ideowa, jakiej się tu dopatrywano pomiędzy własną postawą a zasadami wolnomularskimi (liberalizm, wyzwolenie narodów spod obcego panowania), oraz rachuba na to, że loża mogłaby stanowić alibi dla konspiracyjnej działalności „Maffie” (i zarazem spełniać funkcję jej pomocniczej komórki organizacyjnej). Do grona rzeczników tej koncepcji należeli założyciele „Maffie”, przywódca liberałów, ekonomista dr Alois Rašin, publicysta i przewodniczący „Sokoła” dr Josef Scheiner oraz sekretarz partii młodoczeskiej od 1907 r. František Sís. W tym kierunku wysuwał również swe sugestie pośrednik pomiędzy „Maffie” i Włochami, Ugo Dadone, nauczyciel języka włoskiego w Pradze i nie-

¹¹ Lešehrad, *op. cit.*, s. 117; tenże, *Łoże Bohemia v or. Praha*, SZ, 1938, nr 4, s. 51 nn.

¹² A. Girschick, O. Posner, *Zehn Jahre Freimaurerei*, DdR, 1930, nr 2, s. 33.

oficjalny pracownik tamtejszego konsulatu włoskiego. Za pośrednictwem Dadona wysłano do Wielkiej Łoży Włoch prośbę o nadesłanie dokumentów założycielskich dla mającej powstać loży. Aresztowania, jakie niebawem nastąpiły wśród tego kręgu polityków, oraz przystąpienie w maju 1915 r. Włoch do wojny przeszkodziły jednak urzeczywistnieniu pomysłu¹³. Z wolnomularstwem zetknęli się w latach wojny i z nim współpracowali niektórzy z przebywających za granicą przywódców czeskiego ruchu niepodległościowego, jak Tomasz Masaryk i Edward Beneš, Milan Rostislav Štefanik zaś nawet należał we Francji do loży. Pod wpływem doświadczeń tego okresu zmienił nawet Masaryk swój dawny pogląd na wolnomularstwo jako instytucję przestarzałą¹⁴.

Dopiero w końcowym okresie wojny, począwszy od 1917 r., zaznaczyło się pewne ożywienie w praskim „Hirامية”. W sierpniu i wrześniu roku następnego zaczęła się spotykać grupa czeskich członków tej loży i omawiać sprawę powołania do życia odrębnej placówki czeskiej¹⁵.

BUDOWA NOWYCH ZRĘBÓW ORGANIZACYJNYCH (1918–1923)

Narodowa rewolucja, jaka pod przewodnictwem burżuazji dokonała się w Czechach na przełomie października i listopada 1918 r., doprowadziła do utworzenia wielonarodowego państwa czechosłowackiego, w którym hegemonię sprawowała burżuazja czeska. Wytworzona nowa sytuacja prawno-państwowa i polityczna, której istotnym elementem była podstawowa zmiana w stosunkach narodowościowych — Niemcy przestali być narodem panującym, miejsce to zajęli Czesi — już w toku jej kształtowania się wywarła wpływ na kierunek rozwoju wolnomularstwa.

W momencie kiedy upadek monarchii habsburskiej był już oczywisty, 26 X 1918 r. odbyło się spotkanie 15 Czechów wolnomularzy, w większości członków miejscowego „Hirama”. Powzięto uchwałę, by powołać do życia czeską lożę obrządku francuskiego (7 stopniowego) „Jan Amos Komenský” i prosić Wielki Wschód Francji o wydanie dla niej dokumentów założycielskich oraz przyjęcie jej w swój skład. Jednym z inicjatorów spotkania i jedynym politycznie zaangażowanym jego uczestnikiem był wybitny pisarz, poeta i dramaturg Jaroslav Kvapil, wówczas członek tajnego czeskiego Komitetu Rewolucyjnego. Ten „posłuszny żołnierz naszej rewolucji” — jak go po latach nazwie jeden z czeskich publicystów — w dwa

¹³ L.: *Národ v or. Praha*, SZ, 1930, nr 3/4/5, s. 57; F. Šis, *Vznik svobodného zednářství*, tamże, 1935, nr 2, s. 31 nn.; A. Vojan, *Padesáté narozeniny bratra Jana Thona*, tamże 1936, nr 6, s. 106; W. Jacobi, *Golem ... Geissel der Tschechen*, Prag 1942, s. 24 nn.

¹⁴ Z. Gintl, *Svobodné Zednářství*, „Nasě dobra”, 1930. Cyt. za DdR, 1930, nr 12, s. 293 (autor był wolnomularzem); *Proní přípitků*, SZ, 1931, nr 3/4, s. 39; O. Lennhoff, E. Posner, *Internationales Freimaurer-Lexikon*, Zürich 1932, szp. 1503; Girschick, Posner, *op. cit.*, DdR, I, 1930, nr 1, s. 4. W marcu 1933 r. powiedział Masaryk swemu oficjalnemu fotografowi: „zednáři, ti mi hodně pomáhali v mé práci za válku”. J. Šramek, *Jak jsem poznal bratry*, SZ, 1936, nr 3, s. 33.

¹⁵ A. Wiesner, *Za br. Ladislavem Moučkou*, SZ, 1931, nr 7/8, s. 102.

dni później proklamował utworzenie Republiki Czechosłowackiej, został członkiem prowizorycznego parlamentu (Rewolucyjnego Zgromadzenia Narodowego) i na początku grudnia wyjechał do Paryża, by poinformować Masaryka o problemach kraju. Decyzja o podporządkowaniu przyszłej łoży owemu Wielkiemu Wschodowi była na swój sposób deklaracją o przyłączeniu się powstającej organizacji czeskiej do tzw. aktywistycznego nurtu wolnomularstwa, który kładł nacisk na udział łoż i ich członków w życiu publicznym po stronie sił burżuazyjno-postępowych. Wielki Wschód Francji był czołowym i najpotężniejszym reprezentantem tej tendencji. Uczestnikom zebrania przy powzięciu owej decyzji przyświecał, zapewne, cel doraźny — chcieli się nią przyczynić do pozyskania tej wpływowej instytucji francuskiej dla sprawy czeskiej na arenie międzynarodowej. Na zebraniu poruszono też sprawę nawiązania kontaktów z wolnomularzami polskimi i jugosłowiańskimi. Wydarzenia polityczne najbliższych dni i tygodni odciągnęły zapewne część energii i uwagi inicjatorów, do których przyłączyło się jeszcze kilku innych wolnomularzy, od prac przygotowawczych do założenia łoży (przekład rytuałów i regulaminów na język czeski itp.). W początkach 1919 r. zawiadomili o swoich zamiarach Masaryka, który się do nich pozytywnie ustosunkował. Z kolei były uczestnik konspiracji niepodległościowej i wolnomularz Vincenc Červinka, udając się 17 marca do Stanów Zjednoczonych, zabrał ze sobą dokumentację niezbędną dla uzyskania ze strony Wielkiego Wschodu Francji sankcji na założenie łoży. Papiery te przekazał w Paryżu czołowym osobistościom tej instytucji. Następnie komunikowano się z nią, w związku z potrzebą zachowania dyskrecji i nie uregulowanymi jeszcze stosunkami pocztowymi, za pośrednictwem kurierów wojskowych. Załatwił to Jan Masaryk, mimo że wówczas nie był wolnomularzem. Prośbę praską rozpatrzył Wielki Wschód definitywnie 23 czerwca. Korzystając ze sposobności wymagane dokumenty założycielskie tuż potem przekazano przez wyjeżdżającego właśnie do Polski wieloletniego wolnomularza, warszawskiego adwokata Stanisława Patka, który jako członek delegacji polskiej na konferencję pokojową posiadał immunitet dyplomatyczny. Oficjalne założenie łoży nastąpiło wcześniej — 12 maja. Jej przewodniczącym wybrano Kvapila. Tegoż dnia jej członkowie, należący dotąd do „Hirama”, zawiadomili go o swym wystąpieniu¹⁶. Uroczyste otwarcie prac łożowych (wniesienie światła do łoży) odbyło się dopiero 28 września. Dokonał go delegat Wielkiego Wschodu, Alphonse Besnard, wieloletni przewodniczący paryskiej łoży „Fraternité des Peuples”, która od lat wojny interesowała się sprawami Europy Środkowo-Wschodniej. U władz administracyjnych zarejestrowano łożę jako stowarzyszenie dobroczynne „J. A. Komenský”¹⁷.

¹⁶ Secesja Czechów z łoży o przewodze niemieckiej nie była całkowita. Ze względów zasadniczych pozostali w „Hiramie” niektórzy narodowo uświadomieni Czesi, np. fabrykant A. W. Křídlo czy G. Zatloukal, gdyż uważali, że wolnomularze nie powinni różnicować się organizacyjnie według kryterium narodowościowego. *Hledající...*, s. 126; *Totengedächtnisfeier*, DdR, 1936, nr 4, s. 83.

¹⁷ *Hledající...*, s. 47nn., 72nn., 78nn., 135; *Interview...*, s. 23; Monika, *op. cit.*, s. 50; Hartl, *op. cit.*, DdR, 1935, nr 8, s. 159; Girschick, Posner, *op. cit.*, 1930, nr 1, s. 4; *Compte rendu des*

Wkrótce po powrocie do kraju wstąpił do loży Beneš, z polityków niebawem znalazł się w niej dawny czołowy anarchista, aktualnie zaś działacz lewego skrzydła Czechosłowackiej Partii Socjalistycznej — Theodor Bartošek. Stopniowo afiliowali (przechodzili) do „Komenskigo” — w miarę jak się o jego istnieniu dowiadywali — Czesi należący do loż zagranicznych. W początkowym okresie znajdowali się tu obok intelektualistów w rodzaju Kvapila czy historyka i bibliografa dra Josefa Wolfa oraz osobistości ze świata artystycznego, jak artyści malarze i graficy Alfons Mucha i Wiktor Stretti, również lekarze, adwokaci, inżynierowie oraz ludzie związani z wielkim kapitałem. Reprezentatywny dla tego ostatniego środowiska był dr Ladislav Tichý — wielki przemysłowiec i członek rad nadzorczych wielu towarzystw akcyjnych, dr Berthold Thein — wiceprezes spółki akcyjnej, zasiadający w kilku radach nadzorczych, Hermann Taussig — kierownik Towarzystwa Handlu Międzynarodowego, następnie reprezentant na Republikę londyńskiej firmy Vickers Limited. Dwaj pierwsi z biegiem czasu osiągnęli najwyższe stanowiska w hierarchii czechosłowackiej wolnomularstwa¹⁸. Wiele było osób bez przeszłości politycznej.

„J. A. Komenský” widział swoje główne zadanie na najbliższy okres w popieraniu rozwoju narodu czeskiego, jako upośledzonego dotąd przez historię. Równocześnie czynił wysiłki, by rozbudować organizację wolnomularską wśród Czechów. To czysto narodowe ukierunkowanie swojej działalności traktował jako zjawisko przejściowe, podobnie jak powstały podział organizacyjny wolnomularzy w kraju według kryteriów narodowościowych. W perspektywie przewidywał współpracę z krajowymi lożami obconarodowymi na gruncie wspólnych przekonań, celów i zadań. W niektórych wypadkach interweniowano nawet u władz w sprawie dotkniętych represjami wolnomularzy Niemców. W loży dyskutowano nad aktualnymi zagadnieniami politycznymi, m. in. dwa posiedzenia poświęcono problemowi bolszewizmu. Już w 1919 r. nawiązano — zgodnie z pierwotnymi planami — stosunki z kierownictwem Wielkiej Loży Chorwacji. Veljko Tomić, jeden z jej przywódców, odwiedził wtedy w Pradze Kvapila¹⁹.

Kierownicza grupa „Maffie” oraz bliski jej ideowo krąg osób skupionych wokół czasopisma „Národ” tuż po przełomie październikowym 1918 r. doszły do prze-

travaux du Grand Orient du 1er Mai au 31 Août 1919, s. 47n.; ditto du 1er Septembre au 31 Décembre 1919, s. 35; *Rapport présenté au Convent de l'Association Maç. Internationale de Luxembourg 6—10 Septembre 1934*, b. m. i r. w. [1934], s. 11; *Arch. Grand Orient de France*, t. „Fraternité des Peuples 1919—1920”, dok. nr 6518 z 4 VI 1919; R. Germář, *Vznik Národní VLČsl.*, SZ, 1935, nr 5, s. 103. Nieoficjalne poinformowanie głowy państwa o utworzeniu organizacji wolnomularskiej, bez formalnej jej legalizacji, miało swoją analogię we współczesnej praktyce polskiej. L. Hass, *Rozwój organizacyjny wolnomularstwa w międzywojennej Polsce*, „Najnowsze dzieje Polski 1914—1939”, t. XIV (1969), s. 91.

¹⁸ *Hledající...*, s. 14, 29, 56, 101, 131; Jacobi, *op. cit.*, s. 102; *K padesátinám br.: Ed. Beneše*, SZ, 1934, nr 6, s. 113.

¹⁹ *Nachrichten aus der Grossloge*, L, 1923, nr 2, s. 23; *Ausserordentliche Grossversammlung der Grossloge von Wien*, WFZ, 1919, nr 8, s. 2; *Bundesratssitzungen*, tamże, s. 3; *Hledající...*, s. 131; O. P[ukl], *Zednářství mezi Jihoslovany*, SZ, 1931, nr 1, s. 8.

konania, że utworzenie państwa nie wyczerpało zadań, jakie sobie postawili w latach wojny, tylko je zmodyfikowało. Dalsze bowiem losy narodu czeskiego pozostawały — ich zdaniem — niepewne, gdyż osiągnięta niepodległość jest zagrożona ze strony Niemiec i rewolucyjnego ruchu robotniczego. Chodzi też o ukierunkowanie państwa w duchu wyznawanych przez siebie ideałów. Ludzie tych środowisk, przyzwyczajeni do konspiracyjnych form i metod działania, uważali je za jedyne skuteczne i dlatego zamierzali stosować je również w nowych warunkach życia publicznego, pragnęli też zachować dotychczasową zwartość swojej formacji ideowo-politycznej. W związku z tym powrócono do dawnej koncepcji utworzenia łoża czy łoż wolnomularskich. Z Czechami z „Hirama” nie chciano się w tej sprawie porozumiewać, ci bowiem uchodzili za zwolenników koncepcji wolnomularstwa dalekiego od wszelkiej polityki, a kładącego nacisk na filantropię i działalność humanitarną, ponadto byli wśród nich niedawni polityczni przeciwnicy, aktywiści z lat wojny. Na domiar zaś przyjęcie praktykowanego przez nich obrządku symbolicznego implikowało znalezienie się wespół z Niemcami w jednej Wielkiej Łoży, co w krytycznych sytuacjach mogłoby okazać się sprzeczne z celami narodowymi, jakim chciano służyć. Wyjściem z sytuacji było opowiedzenie się za innym obrządkiem.

Ułatwiał to powrót do Pragi U. Dadona, już w charakterze konsula włoskiego. Przywiózł on konkretnie sugestie kierownictwa Wielkiej Łoży Włoch w sprawie szybkiego powołania do życia w Czechach sieci organizacyjnej wolnomularstwa obrządku szkockiego, był też przez nią wyposażony w odpowiednie ku temu pełnomocnictwa. F. Sís już w drugiej połowie grudnia 1918 r. przeprowadził z nim w tej sprawie pierwsze rozmowy, po czym w czasie Bożego Narodzenia na naradzie Sísa z A. Rašinem (wówczas min. finansów), J. Scheinerem oraz dwoma innymi przywódcami „Maffie” — Přemyslem Šamálem, wówczas burmistrzem Pragi, a niebawem kierownikiem kancelarii Prezydenta Republiki, oraz wybitnym botanikiem prof. Uniwersytetu Karola i członkiem Rewolucyjnego Zgromadzenia Narodowego Bohumilem Němecem — zapadła decyzja, by natychmiast przy tąpić do zorganizowania wolnomularstwa obrządku szkockiego. Już w styczniu 1919 r. odbyło się w tej sprawie pierwsze zebranie w szerszym gronie z udziałem Dadona. W wyniku przedsięwziętych działań 28 III 1919 r., zatem 2 miesiące wcześniej niż „Komenský”, ukonstytuowała się łoża „Národ”. Przewodniczącym wybrano F. Sísa, jego zastępcą B. Němeca. Wniesienie światła do niej nastąpiło o miesiąc później niż u rywala — 5 XI 1919 r. Podjęto wtedy uchwałę w sprawie powołania do życia w najbliższym czasie kolejnych łoż. Było to rzeczą realną, gdyż w ciągu listopada liczba członków „Národu” doszła do stu, innym zaś zaproponowano przystąpienie. Wobec tego z dotychczasowych członków i kandydatów łoży wydzielono 6 grup, które miały dać początek 6 następnym łożom w Pradze. Ich zebrania organizacyjne odbyły się 15 grudnia (zob. załącznik 1). W dwa tygodnie później, 29 grudnia na podstawie zezwolenia centrali włoskiej uroczystie proklamowano w Pradze utworzenie Wielkiej Łoży Czechosłowackiej (Veliká Lóže Československá), zwierzchniej władzy nad owymi 7 łożami. Jej wielkim mistrzem wybrano wspomnianego już J. S. Machara,

który od 18 sierpnia był generalnym inspektorem armii czechosłowackiej; jego zastępcą (wielkim namiestnikiem) został J. Scheiner, poprzednik Machara na jego stanowisku wojskowym. W całej tej akcji organizacyjnej okazywała pomoc czeskim nowicjuszom utworzona w tym celu przez kierownictwo włoskiego wolnomularstwa szkockiego wyższych stopni (Rada Najwyższa Włoch) łoża czwartego stopnia, złożona z będących wolnomularzami członków włoskiej i francuskiej misji handlowej. Jesienią 1919 r. nadała owa Rada Najwyższa kilkunastu najwybitniejszym członkom łoży „Národ” zaocznie (tj. bez ceremonii obrzędowych) wyższe stopnie wtajemniczenia, w tym kilku nawet najwyższy — trzydziesty trzeci. Ci zaś 12 I 1920 r. ukonstytuowali się w Radę Najwyższą Czechosłowacji. Jej przewodniczącym (wielkim komandorem) został F. Sís. W ten sposób zakończono budowę struktury organizacyjnej czeskiego wolnomularstwa szkockiego. Posiadając we własnej Wielkiej Łoży naczelną instancję dla trzech pierwszych stopni, w Radzie Najwyższej zaś dla wyższych, stało się samodzielną gałęzią tego obrządku²⁰.

Według koncepcji twórców tego odłamu czeskiego wolnomularstwa miało ono politycznie wzmocnić Republikę, być kontynuacją ideową i organizacyjną „Maffie”. Jego głównym zadaniem „było utrzymanie państwa, a w nim pełnej wolności demokratycznej”. W tym celu zamierzało skupić w swoim gronie wybitnych, przedstawicieli czeskich ugrupowań centrum i lewicy, po socjaldemokratów włącznie, umożliwić im zbliżenie się do siebie, wzajemne poznanie i nieskrępowaną wymianę poglądów, w toku której znaleźliby to, co ich łączy i co stanowić może podstawę ich wspólnej działalności publicznej. „W ten sposób miała się ukształtować określona kadra, która w normalnych czasach potrafi wydatnie pomóc zdrowemu rozwojowi myśli państwowej, nie dopuszczając do niezdrowych odchyłeń ani na prawo, ani na lewo, zaś — w razie potrzeby — byłaby gotowa bronić tej linii rozwojowej przed próbami wywrotowymi z obu tych skrajnych stron”²¹. Była to zatem próba stworzenia z organizacji wolnomularskiej swoistej nadbudowy nad ugrupowaniami burżuazyjno-liberalnymi i demokratycznymi. Chodziło też o takie ułożenie stosunków z mniejszościami narodowymi, które umożliwiłoby im spokojne współzycie w ramach Republiki przy zachowaniu panującej roli Czechów. Odmienne niż w łoży „Komenský” nie myślano tu nawet o współpracy z Niemcami na płaszczyźnie wolnomularskiej²².

Kandydatom do łoż tego odłamu stawiano wysokie wymogi natury moralnej, musieli też wykazać się udziałem w ruchu niepodległościowym w latach wojny. Staranny dobór członków był uwarunkowany m. in. zamiarem, by „osobami tymi obsadzać ważne stanowiska w instytucjach, organizacjach społecznych, przemyśle

²⁰ Sís, *op. cit.*, 1935, nr 3, s. 61n.; nr 4, s. 75n.; nr 8, s. 168nn.; 1936, nr 2, s. 38n.; nr 5, s. 77; Jacobi, *op. cit.*, s. 29nn., 38, 41nn., 50, 52n.; A. Vojan, *Syllabova lóže Národ.*, SZ, 1931, nr 2, s. 20; Germář, *op. cit.*, s. 100.

²¹ J. K[apras], *Česke zednárství a česka státní myšlenka*, SZ, 1925, nr 1, s. 4; por. tenże, *Rašin-zednár*, tamże, 1926, nr 3, s. 44.

²² Jacobi, *op. cit.*, s. 37; *Odchody*, SZ, 1938, nr 7/10, s. 147.

i wszystkich gałęziach życia gospodarczego”²³. W rezultacie w 7 łóżach znalazła się spora grupa wybitnych uczonych, profesorów Uniwersytetu Karola w Pradze, jak cywilista Václav Hora, chirurg Karel Weigner, prawnik Kamil Lhoták, Karel Kadlec, Jaroslav Vlček, pisarze (np. Karel Čapek, Viktor Dyk), ludzie ze świata artystycznego (np. Jindřich Čapek, Ján Štursa, Ján Kotěra). Sporo wolnomularzy zajmowało odpowiedzialne stanowiska w administracji państwowej po ministerialne włącznie (A. Rašin, Gustav Habrmann, Ján Dvoraček), było w służbie dyplomatycznej (np. J. Masaryk, Kamil Krofta, Vladimír Slavík). Z 46 członków Klubu Narodowych Demokratów w Rewolucyjnym Zgromadzeniu Narodowym 8 to wolnomularze obrządku szkockiego; był nim również późniejszy senator Jaroslav Brabec oraz wielu redaktorów organu tego ugrupowania „Národní listy”. Z socjaldemokratów najwybitniejszą postacią był G. Habrmann, ongiś deputowany do wiedeńskiej Rady Państwa, później pierwszy minister szkolnictwa Republiki. W gronie tym znaleźli się też wybitni działacze społeczni, przede wszystkim „Sokoła”, działacze gospodarczy, niektórzy wyżsi wojskowi.

Szybki rozwój obrządku szkockiego był jednak wielką improwizacją. W jego łóżach złożonych z samych nowych adeptów nie umiano prowadzić zebranych obrzędowych, wręcz nie doceniano ich roli, koncentrowano się więc na dyskusjach typu politycznego, podobnie jak w zwykłych stowarzyszeniach. Niektórzy zniechęceni tym usuwali się z ruchu. Na skutek braku doświadczenia organizacyjnego stopniowo zamierała działalność Wielkiej Łoży, niektóre zaś z założonych łóż w ogóle nie rozwinęły się. Inaczej działało się w łoży „J. A. Komenský”, gdzie było wielu wolnomularzy z wieloletnim stażem. Tu realniej myślano o rozbudowie organizacji. Na posiedzeniu 27 IX 1920 r. jednomyślnie uchwalono wniosek zalecający kierownictwu, by zajęło się utworzeniem Wielkiej Łoży Republiki Czechosłowackiej. W tym celu czescy członkowie przedwojennego jeszcze kółka w Pilźnie, zgodnie w nim dotąd współpracujący z Niemcami, utworzyli w listopadzie 1921 r. odrębne kółko, które w pół roku później w związku ze zwiększeniem się liczby członków przekształciło się w pierwszą łożę czeską na prowincji. „Komenský” zaś ogłosił się 16 V 1922 r. łożą niezależną, co zaaprobował Wielki Wschód Francji²⁴.

Oba odłamy czeskiego wolnomularstwa długo niewiele o sobie wiedziały, za to żywiły do siebie wiele uprzedzeń, dzieliły je również poglądy na rolę wolnomularstwa w życiu publicznym. Powściągliwy w tej sprawie „J. A. Komenský” stopniowo rewidował swój punkt widzenia, poparł np. w 1921 r. inicjatywę wówczas jeszcze dwunarodowego kółka w Pliźnie założenia w Czechosłowacji Ligi Pokoju. Tak więc czas zmniejszał różnice pomiędzy stronami, stępiał też dawne uprzedzenia. Wolnomularze obrządku szkockiego odczuwali potrzebę kontaktów z ziomkami posiadającymi brakujące im doświadczenie pracy łożowej. Innym impulsem do porozumienia się były wiadomości o utworzeniu przez łożę niemieckie w Czecho-

²³ R. Germář, *Vznik a vyvoj I.*: „Dílo”, SZ, 1936, nr 2, s. 25.

²⁴ R. Konrád, *Nezapomínejme*, SZ, 1933, nr 1, s. 170n.; Monika, *op. cit.*, s. 50; *Z domácích dílen*, SZ, 1926, nr 2, s. 31; *Nachrichten aus der Grossloge*, L, 1923, nr 2, s. 23.

słowacji własnej Wielkiej Łoży. Po początkowych kontaktach indywidualnych pomiędzy członkami obu odłamów dopiero 22 XI 1922 r., zatem po przeszło trzech latach działalności, doszło do pierwszego oficjalnego spotkania przedstawicieli obu stron. W dalszym ich zbliżeniu się do siebie współdziałało wolnomularstwo jugosłowiańskie. W kilka miesięcy później oba odłamy połączyły się i 25 II 1923 r. utworzyły wspólną Narodową Wielką Łożę Czechosłowacką (Národní Veliká Lóže Československá) obrządku szkockiego. Działacze z „Komenskigo” obsadzili w niej kluczowe stanowiska wielkiego mistrza (J. Kvapil), jego I zastępcy (L. Tichý), wielkiego sekretarza (B. Thein) i wielkiego mówcy (Ludvík Vaněk). W nowej instancji kierowniczej nie znalazł się natomiast nikt z dawnych przywódców odłamu szkockiego, jedynie drugorzędne osobistości²⁵.

Nowa Wielka Łoża — jak wynikało z rozesłanego przez nią do wszystkich Wielkich Łóz zawiadomienia o jej utworzeniu — uznała za swoje zadanie kultywowanie ponadnarodowych myśli i idei we własnym narodzie. Systematycznie używała na jego określenie nazwy „naród czechosłowacki”, co wskazywało na poparcie, jakiego udzielała narodowościowym koncepcjom Masaryka i Beneša. Pismo mocno akcentowało narodowy „czechosłowacki” charakter organizacji i połączone z nim aspiracje ogólnosłowiańskie, gdyż „rozwój dążności wolnomularskich w narodzie czechosłowackim ma szczególnie duże znaczenie dla rozwoju takich samych dążności w innych narodach słowiańskich”²⁶.

Od pierwszej chwili rozwijało się wolnomularstwo czeskie w klimacie dość powszechnej dlań przychylności opinii publicznej. Decydowała o tym tradycyjna w czeskich kołach narodowych niechęć do kościoła katolickiego. Dlatego nie dopatrywano się niczego złego w tym, że politycy mocno związani z życiem narodowym mieli równocześnie międzynarodowe powiązania wolnomularskie, ataki zaś na łoże pochodziły wyłącznie ze strony kół klerykalnych i skrajnie prawicowo-nacjonalistycznych. Prasa wielkich stronnictw mieszczańskich, czasopisma socjalistyczne i wolnomysłcielskie oraz dzienniki rządowe ustosunkowały się do wolnomularstwa przychylnie lub co najmniej obiektywnie, podawały informacje o wolnomularstwie za granicą i na równi z innymi nowinkami książkowymi omawiały literaturę wolnomularską, chętnie też udostępniały swe łamy publikacjom na temat wolnomularstwa, pisany przez wolnomularzy.

Fala głębokich wstrząsów i przemian politycznych w całej Europie Środkowo-Wschodniej, w toku których rozpadła się monarchia Habsburgów i powstało państwo czechosłowackie, spowodowała również upadek starych porządków prawnych i politycznych. Przestały więc też obowiązywać ograniczenia prawne, stawiane

²⁵ J. M[yslík], *K desátému výročí vzniku českého zednářství*, SZ, 1928, nr 4/5, s. 51n.; R. Germář, *Vznik Národní...*, s. 100; *La Grande Loge Nationale de Tchecoslovaquie*, „Bulletin AMI”, 1924, nr 11, s. 233. Podawana w wielu publikacjach jako dzień założenia W. Łoży data 27 X 1923 r. jest datą jej uroczystej inauguracji (wniesienia światła).

²⁶ *Aus dem Einlaufe*, L., 1923, nr 11, s. 127.

dotąd w krajach Cislitawii rozwojowi wolnomularstwa. Jednak te jego niemieckie kółka i grupy, które teraz wznowiły na ziemiach czeskich swoją przerwana przez wojnę działalność, nie od razu wykorzystwały nowe możliwości, jakie się przed nimi otworzyły. Napięcie polityczne panujące od października 1918 r. na zamieszkałych w większości przez Niemców ziemiach czeskich, związane z kwestią ich nowej przynależności państwowej, wytworzyło w całym życiu społeczno-politycznym tamtejszej społeczności niemieckiej atmosferę tymczasowości, która udzieliła się również placówkom wolnomularskim. Jedyne w Karlovych Varach, dużym ówczesnym ośrodku kulturalnym Niemców czeskich, kółko szybko wyciągnęło wnioski z nowej sytuacji i już 28 XI 1918 r. przekształciło się w pełnoprawną wolnomularską komórkę organizacyjną, w lożę. Tuż potem zaczęło w niej omawiać sprawę zjednoczenia wolnomularstwa niemieckiego na ziemiach czeskich, w połowie 1919 r. odbyła się tu w tej sprawie ogólnokrajowa narada, loża zaś poczyniła w tym kierunku również pierwsze posunięcia praktyczne²⁷. Sprawa zaczęła się konkretyzować dopiero od końca tego roku. Wówczas bowiem, po traktacie pokojowym w Saint-Germain (10 IX 1919), który przesądził los tamtych ziem, rozpoczęły się w życiu organizacyjnym Niemców czechosłowackich przegrupowania o charakterze konsolidacyjnym. W ramach tego procesu odbyły się w pierwszej połowie 1920 r. dwie narady łóż i kółek (4 I i 8 V), kółka zaś w Žatec popularnie zwanym stolicą Niemców sudeckich, oraz w Libercu i Pradze (odrębne od „Hirama”) przekształciły się w tym czasie w loże (zob. załącznik 2). Wzorując się na praktyce w Niemczech, założyły one — podobnie jak inne stowarzyszenia — władzom administracyjnym swoje statuty do zatwierdzenia, czego nie robiło młode wolnomularstwo czeskie. Jesienią tegoż roku owe 4 powojenne loże oraz stary praski „Hiram” uzgodniły powołanie do życia Wielkiej Loży, której uroczysta inauguracja nastąpiła 23 października. Władze administracyjne zatwierdziły 17 XI 1920 r. jej statut. Owa — jak się oficjalnie nazywała — Grossloge „Lessing zu den drei Ringen” in der Tschech-Slovakischen Republik liczyła w chwili swego założenia 188 członków, skupionych w 5 lożach. Kilka czynnych wówczas kółek pozostało, co najmniej chwilowo, poza jej obrębem. Jej siedzibą miały być na przemian Karlové Vary i Praga, w czym znajdował odbicie fakt istnienia dwóch ośrodków niemieckiego życia publicznego w Czechosłowacji²⁸.

Po zakończeniu wojny wznowiły działalność również niemieckie loże, kółka i grupy wolnomularstwa zreformowanego. Miały teraz członków w Pradze, na terenach pogranicznych w m. Teplice-Šanov, Libercu, Jabłońcu, Most i Karlovych Varach w Brnie na Morawach. Skupione tu elementy postępowe szybciej niż pozostałe loże niemieckie w Czechosłowacji wyciągnęły dla siebie wnioski organizacyjne

²⁷ *Karlsbad i Böhmen*, „Bundesblatt”, 1919, z. 2, s. 25; z. 3, s. 47; E. Steinert, *Dem Andenken Br. Oskar Posner*, DdR, 1932, nr 12, s. 229n.; *Bundesratssitzungen der Grossloge von Wien*, WFZ, 1919, nr 8, s. 3; *Inland*, tamże, nr 11, s. 12.

²⁸ Von dem deutschen Maurertum in der Tschechoslowakei, WFZ, 1920, nr 5, s. 18; Girschick, Posner, *op. cit.*, 1930, nr 1, s. 4n.; *Das Wachstum der Freimaurerei in Böhmen*, DdR, 1925, nr 5, s. 98.

z nowej sytuacji prawno-państwowej i politycznej, uniezależniły się od dotychczasowej centrali w Niemczech i za jej zgodą już na początku 1920 r. (1–2 lutego) utworzyły Wielką Lożę „Bohemia”, której statut zatwierdziły władze administracyjne. Wśród sformułowanych w nim zadań znalazło się obok tradycyjnych, w rodzaju szczerzej pracy nad uszlachetnieniem moralnym, oświeceniem duchowym i podniesieniem poziomu kulturalnego ludzkości, posiadające znacznie konkretniejszą wymowę — dążenie do pogodzenia ze sobą narodów. Zdając sobie sprawę ze swej liczebnej słabości przywódcy nowej organizacji, tuż po jej ukonstytuowaniu się, wystąpili z propozycją połączenia się wszystkich łóż niemieckich w Czechosłowacji w jeden organizm wolnomularski. Trwające rok zabiegi i rokowania doprowadziły latem 1921 r. do fuzji z Wielką Lożą „Lessing”. Odłam postępowy, w imię osiągnięcia jedności, zrezygnował z wolnomysłieleckich elementów swojej ideologii i obrzędowości wolnomularskiej (nieobowiązkowość wiary w Wielkiego Budowniczego Świata; kładzenie na ołtarzu książki zamiast biblii)²⁹.

Owa fuzja, przyjęta z dużymi oporami przez zachowawcze elementy „Lessinga”, nie tylko wzmocniła go organizacyjnie — przybyło mu ok. 150 członków i 3 loże, w tym 2 w miejscowościach, w których dotąd nie miał placówek — lecz ponadto przyczyniła się do zwiększenia jego atrakcyjności dla nieczłonków. Przybysze bowiem z odłamu zreformowanego wnieśli do łóż świeże idee, które dodały im rozmachu i prężności organizacyjnej. Toteż w 1922 r. zgłosiło się do nich 145 kandydatów (więcej niż 1/4 stanu członków z początku roku), w następnym — 100, w rezultacie czego w kolejnych miejscowościach powstały kółka i loże, w tym również na nie objętych dotąd siecią organizacyjną Morawach (Brno i Olomuniec). Główni z obu stron rzecznicy fuzji Oskar Posner („Lessing”) i Adalbert Lux („Bohemia”) wysunęli się niebawem na czoło całej organizacji jako inspiratorzy jej unowocześnienia i czynnego udziału w życiu społeczności niemieckiej państwa czechosłowackiego³⁰.

W jej kołach mieszczańskich nieoczekiwana klęska mocarstw centralnych i jedno z następstw tego — utrata przez Niemców czeskiej pozycji narodu panującego — wywołały gwałtowny wzrost nastrojów szowinistycznych i wrogości do wszystkiego, co miało związek z tendencjami ponadnarodowymi czy kontaktami międzynarodowymi. Z tej racji ostro atakowano wolnomularstwo, a jego członków nawet usunięto z niektórych stowarzyszeń społecznych. W kampanii tej brały udział wszystkie mieszczańskie ugrupowania polityczne, z wyjątkiem niewielkiej Niemiecko-Demokratycznej Partii Wolności. Miejscowe wolnomularstwo niemieckie pod groźbą samounicestwienia nie mogło wobec tych zjawisk zachować postawy biernej.

²⁹ *Eine Freimaurer-Grossloge im tschechoslowakischen Staate*, WFZ, 1920, nr 3, s. 21; Girschick, Posner, *op. cit.*, 1930, nr 2, s. 33n.; *Zur Geschichte der Loge „Freilicht zur Eintracht”*, DdR, 1932, nr 11, s. 211n.; K. Borda, *Geschichte des Kränzchens und der Loge „Latomia”*, tamże, 1933, nr 5, s. 111.

³⁰ Amtl. Nachrichten, DdR, 1926, nr 3, s. 44; Br. Adalbert Lux, *In memoriam*, tamże, 1938, nr 5, s. 75.

Niektórzy jego działacze wygłosili mniej czy bardziej publicznie kilka referatów informacyjnych, Wielka Loża „Lessing” utworzyła komisję prasową, która zdołała zamieścić w prasie kilka artykułów. Akcja ta mimo swoich skromnych rozmiarów nie mieściła się w ramach dotychczasowej tradycji zupełnej izolacji od środowisk niewolnomularskich, pośrednio zaś prowadziła do udziału w życiu publicznym, co stało się przedmiotem wewnętrznych kontrowersji. W maju 1921 r. na uroczystym zebraniu przedstawiciele wszystkich łóż Wielka Loża oświadczyła, że powstrzymać będzie swoje placówki zarówno od działalności politycznej, jak i od przesadnego nacjonalizmu, i że nie mogą się one przekształcić w czysto towarzyskie czy dobroczynne stowarzyszenia, lecz zachować muszą swoje wzniosłe cele³¹. Jednak ta kompromisowa formuła nie rozstrzygnęła zasadniczego sporu. Starzy wolnomularze z kółek kresowych byli zwolennikami tzw. pracy wewnętrznej (kultywowanie tradycyjnych rytuałów, praca nad rozwojem duchowym członków), natomiast negatywnie ustosunkowali się do działalności pozalozowej, gdyż — ich zdaniem — nie przyczynia się ona do realizacji celów wolnomularstwa. Tej koncepcji „stowarzyszenia dla siebie samego”, typowego dla mieszczaństwa niemieckiego, przeciwstawiała się młodsza generacja, która znajdowała zrozumienie również wśród starszych wiekiem członków „Hirama”, obeznanych z działalnością wolnomularstwa węgierskiego. Kierunek ten, któremu przewodzili Posner i Lux, wyciągając — jak podkreślał — wnioski z doświadczeń lat wojny i pierwszych powojennych, twierdził, że ograniczanie się do czysto lożowej działalności nie odpowiada wymogom nowych czasów. Nie rezygując ze szczytnych ideałów wolnomularstwa należy stać się, wzorem Francji instytucją społeczną i odpowiednio zorganizować się taktycznie dla realizacji celów mniej odległych. Są nimi stępienie nienawiści pomiędzy narodami, zmniejszenie płaszczyzny tarć społecznych i wychowanie mas w duchu wolnego od namiętności współżycia w dziedzinie gospodarczej, narodowej i religijnej oraz humanitaryzmu. Ten program burżuazyjnego radykalizmu stawiał przed działalnością lożową również zadanie zmniejszenia nędzy społecznej przez planową akcję humanitarną oraz uzyskania wpływu na szkolnictwo i wychowanie. Wszystko to — podkreślano — wymaga nadania organizacji spoiwości przez zespolenie członków na zasadzie ścisłej solidarności i wzajemnej pomocy na co dzień. Większość łóż zajęła w tym sporze postawę pośrednią³².

Sytuacja niemieckiego wolnomularstwa, niemal zewsząd zwalczanego, zmuszała je jednak do zajmowania stanowiska politycznego. Toteż w związku z powszechnymi obawami że wybory samorządowe w jesieni 1923 r. przyniosą dalsze przesunięcie się na prawo, w „Lessingu” pomyślano o kontrakcji. Wprawdzie uznano, że nie może się on włączyć do niej oficjalnie, lecz zdecydowano, iż „chodźć będzie przede wszy-

³¹ *Welchen Anteil nimmt die inländische Öffentlichkeit an der Freimaurerei?*, DdR, 1926, nr 9, s. 89; Girschick, Posner, *op. cit.*, 1930, nr 2, s. 30, 34; *Nachrichten aus der Grossloge*, L, 1923, nr 5, s. 58n.; 1924, nr 8, s. 94.

³² *Innen- und Aussenarbeit*, L, 1923, nr 6, s. 65nn.; *Nachrichten aus der Grossloge*, tamże, 1924, nr 1, s. 11.

stkim o to, by znaleźć odpowiednie osoby, które walkę tę podejmą w imieniu wolnomularzy”. Sojusznika znaleziono przede wszystkim we wspomnianej już Partii Wolności, z którą „Lessinga” łączyły koneksje natury społecznej i personalnej. Klientelę obu organizacji stanowiła demokratyczna część burżuazji przemysłowo-handlowej oraz najbliżej z nią związane grupy ludzi wolnych zawodów i pracowników umysłowych. Wolnomularzem był też zarówno jeden z czołowych przywódców tej partii Karl Kostka, jak jej działacz dr Franz Bacher, zarazem ceniony dziennikarz i od 1914 r. redaktor wpływowego dziennika praskiego „Bohemia”, który miał zasięg ogólnokrajowy. Nie było natomiast wśród członków łóż, odmiennie niż np. w sąsiedniej Austrii, socjaldemokratów³³.

Wolnomularstwo dysponowało stosunkowo sporymi wpływami w niepartyjnej prasie i czasopiśmiennictwie niemieckojęzycznym dzięki takim swoim członkom, jak wspomniany już Bacher, redaktorzy A. Lux (Liberec), Oskar Hatschek (Usti na Łabą) czy publicyści w rodzaju Johanna Urzidila bądź poety Hugo Salusa. Ta niewspółmierność znanych i cieszących się autorytetem nazwisk z nader skromnymi wpływami przez nich reprezentowanego kierunku była od lat zjawiskiem charakterystycznym dla całego obozu liberalnego, którego wolnomularstwo było — w ostatecznym rachunku — częścią składową, zjawiskiem występującym zarówno wśród Niemców czeskich, jak i w Austrii oraz do pewnego stopnia w Polsce.

Większość łóż w Słowacji i na Ukrainie była nieczynna od wybuchu wojny. W latach 1918—1919 zostały niemal wszystkie ich pomieszczenia łóżowe zarekwirowane na potrzeby nowej administracji lub wojska, łóża zaś samorzutnie bądź pod przymusem wojskowym czy administracyjnym zawiesiły oficjalnie działalność. Niektóre zostały urzędowo zamknięte jako podejrzane o udział w węgierskiej działalności irredentystycznej. W związku ze zmianą przynależności państwowej tych terenów część członków opuściła dotychczasowe miejsca zamieszkania, zaś Wielka Łoża Węgier, której podlegały wszystkie łóża z tych terenów, została w maju 1920 r. rozwiązana przez władze węgierskie. Wolnomularstwo więc tutejsze zawisło w próżni. Szukając wyjścia z tej sytuacji przewodniczący łóży niemieckiej w Bratysławie nawiązał już pod koniec 1918 r. kontakt z działaczami praskiego „Hirama”, z którymi łączyła go wspólna do niedawna przynależność do Wielkiej Łoży w Budapeszcie. Jednak dopiero pewne unormowanie stosunków w Słowacji pozwoliło niektórym łóżom wznowić działalność, utworzenie zaś „Lessinga” stworzyło możliwość uregulowania na szerszą skalę ich sytuacji wolnomularskiej. Na mocy zawartej z nim 11 II 1921 r. umowy dwie łóże bratysławskie (niemiecka i węgierska) oraz węgierskie w Koszycach i w Bańskiej Bystrzycy, ostatnia zamknięta przez władze, weszły w jego skład. Łóże węgierskie zachowały swój dawny rytuał i język węgierski jako język urzędowy. Dzięki umowie zwiększył „Lessing” swój stan posiadania o 3 czynne łóże z więcej niż 180 członkami, zarazem zaś z obediencji (związku łóż) niemieckiej

³³ *Nachrichten aus der Grossloge*, L, 1923, nr 5, s. 59.

stał się dwunarodową. Mimo podejmowanych prób nie zdołano w ciągu najbliższych trzech lat ożywić dalszych łóż w Słowacji³⁴.

Jakkolwiek według zasad uświęconych już tradycją kilkunastu dziesięcioleci nikogo w łoży nie pyta się o jego przynależność narodową, co oznaczało, że organizacja jest ponadnarodowa, jednak już w pierwszych tygodniach i miesiącach po utworzeniu Republiki Czechosłowackiej okazało się, że praktyka organizacyjna tutejszego wolnomularstwa idzie po linii separatyzmu narodowościowego. Fala nastrojów nacjonalistycznych była, zwłaszcza w niemieckich środowiskach mieszczańskich na terenach pogranicznych, tak wysoka, że nawet ci spośród niemieckich działaczy wolnomularskich, którzy jej nie ulegli, zrezygnowali w połowie 1919 r. ze swojej koncepcji powołania do życia wspólnie z czeską grupą z łoży, „J. A. Komenský” na podobieństwo szwajcarskiej krajowej wielonarodowościowej Wielkiej Łoży. Słabnące i znów przybierające na sile niemiecko-czeskie konflikty narodowościowe również w najbliższych latach określały charakter stosunków pomiędzy obu tymi grupami wolnomularzy. Chociaż wielu członków łoży czeskiej utrzymywało osobiste stosunki z wolnomularzami z praskiego „Hirama”, jednak pierwszy półoficjalny kontakt Czechów z „Lessingiem” nastąpił dopiero na początku 1922 r. Obie strony doszły wtedy po wymianie poglądów do wniosku, że ich współpraca byłaby pożądana, jednak obustronne względy polityczne nakazują powstrzymać się z nią do odpowiedniejszej sytuacji ogólnej³⁵. Czescy wolnomularze obrządku szkockiego o współdziałaniu z niemieckimi nawet nie myśleli, stali – podobnie jak czeska burżuazja i jej główne stronnictwa – na stanowisku hegemonii państwowej Czechów.

Niebawem jednak takie wydarzenia, jak połączenie się w marcu 1922 r. związków przemysłowców czeskich i niemieckich czy rozpadnięcie się w połowie tego roku opartej na negatywnym stosunku do Czechosłowacji jedności niemieckiej reprezentacji parlamentarnej, co świadczyło o umacnianiu się w społeczności niemieckiej pozycji „aktywistów” (zwolenników współpracy z Czechami), zaczęły torować drogę do poprawy stosunków w środowisku wolnomularskim. Ważnym w tej dziedzinie wydarzeniem, szeroko komentowanym również w zagranicznych ośrodkach wolnomularskich, stał się przyjazd w połowie grudnia 1922 r. do Pilzna na uroczystą inaugurację tamtejszej łoży niemieckiej delegacji łoży „J. A. Komenský” pod przewodnictwem A. Muchy, wówczas już wielkiego komandora Rady Najwyższej Czechosłowacji, zatem zwierzchnika całego czeskiego wolnomularstwa szkockiego wyższych stopni. W swoim przemówieniu uzasadnił on, powołując się na świeże doświadczenia, istnienie odrębnych narodowych organizacji wolnomularskich na terenach narodowościowo mieszanych. Jako najbliższy cel postawił nie homogeniczność czy uniformizm organizacyjny, lecz wspólnotę pracy wolnomularzy.

³⁴ J. Zoltán, *Bruderliebe*, L, 1923, nr 5, s. 51; *Nachrichten aus der Grossloge*, tamże, 1923, nr 2, s. 22; nr 3, s. 35; nr 7, s. 22; Girschick, Posner, *op. cit.*, 1930, nr 1, s. 6.

³⁵ *Hledajci...*, s. 82; *Za bratrem Otokarem Baštýřem*, SZ, 1938, nr 1, s. 11.

Zapewnił zarazem, że narodowe nastawienie wolnomularstwa czeskiego jest tylko koniecznym etapem przejściowym. „Lessing” z kolei przychylnie ustosunkował się do przygotowywanego wówczas zjednoczenia obu czeskich odłamów. Kiedy zaś powstała w jego wyniku Narodowa Wielka Loża Czechosłowacka przysłała mu, podobnie jak wszystkim zagranicznym obediencjom, zawiadomienie o swoim ukonstytuowaniu się i deklarację zasad, powziął natychmiast, 11 XI 1923 r., uchwałę o uznaniu nowej organizacji i nawiązaniu z nią stosunków, co stworzyło nowy etap kontaktów pomiędzy obu organizacjami³⁶.

LATA SPOKOJNEGO ROZWOJU W WARUNKACH EKONOMICZNEJ I POLITYCZNEJ STABILIZACJI REPUBLIKI (1924–1928)

Wolnomularstwo czeskie, dotąd faktycznie będące praskim, gdyż poza stolicą istniała placówka jedynie w Pilźnie, po skonsolidowaniu się w 1923 r. postawiło sobie zadanie stać się — czego zapowiedź mieściła się w obranej przez nie nazwie jego Wielkiej Loży — rzeczywiście narodowym wolnomularstwem czzechosłowackim. Droga do tego prowadziła przez utworzenie w terenie sieci placówek, co nie tylko zaspokoiłoby normalne w każdej organizacji ambicje do rozwoju, lecz — zgodnie z koncepcją ideową — miało się przyczynić do umocnienia spistości młodego państwa.

Dlatego przede wszystkim podjęto teraz próbę przeszczepienia organizacji na tereny słowackie i pozyskania dla niej wybitniejszych przedstawicieli tamtejszej społeczności narodowej. Lożom w tym kraju wyznaczono ważną rolę — działanie na rzecz urzeczywistnienia wciąż pozostającej tylko pobożnym życzeniem jedności obu nominalnie równoprawnych narodów panujących, Czechów i Słowaków. Pod koniec 1924 r. zdołano w Bratysławie powołać do życia kółko, z którego w pół roku później powstała loża. Drugą utworzono po kilku jeszcze miesiącach w Koszycach (zob. zał. 1). Założyciele tej ostatniej wywodzili się z istniejącej tu od lat loży węgierskiej, która po 1918 r. kładła nacisk na pozyskanie nowych członków spośród Czechów i Słowaków³⁷. Ludzie ci, przechodząc do organizacji czeskiej, niedawno powstałej z dwu heterogenicznych grup z odmiennymi tradycjami i poglądami, wnieśli do niej różne od tamtych tradycje i pojmowanie zadań wolnomularstwa oraz inne doświadczenia kształtowania stosunków na terenach narodowościowo mieszanych. Jednak zarówno bratysławska, jak i koszycka placówka pod jednym i najistotniejszym względem nie spełniły związanych z nimi rachub, nie stały się terenem porozumienia obu narodów. Nie tylko bowiem w chwili założenia znaleźli się w nich obok Czechów zaledwie pojedynczy Słowacy³⁸, lecz również

³⁶ *Nachrichten aus der Grossloge*, L, 1923, nr 2, s. 22n.; nr 5, s. 59; 1924, nr 1, s. 10; *Tschechische Nationalgrossloge*, WFZ, 1923, nr 3/4, s. 13n.

³⁷ *Jb, Z domácích dílen*, SZ, 1926, nr 2, s. 31; 1927, nr 4, s. 67; *Tschechoslowakei*, WFZ, 1925, nr 12, s. 26.

³⁸ Tak np. wśród 6 założycieli kółka w Bratysławie tylko jeden był Słowakiem — Otokar Jamnický. *Pressburg (Bratislava)*, DdR, 1925, nr 3, s. 64.

w latach następnych nie ukształtowała się tu kadra o słowackiej świadomości narodowej. Inteligencję słowacką, która mogła ową kadre wytworzyć, odpychało przyjęte przez Wielką Łożę już w jej pierwszych dokumentach stanowisko „czesosłowakizmu”, wyznawane przez czołowych burżuazyjnych polityków czeskich z Masarykiem, a zwłaszcza Benešem na czele. W ostatecznym rachunku oznaczało ono bowiem kwestionowanie samoistności narodowej Słowaków i ich dyskryminację. Zresztą u znacznej części tej inteligencji afirmacja narodowa łączyła się z udzieleniem poparcia tendencjom orientującym się na międzynarodowy faszyzm i eksponującym hasła antyczeskiego nacjonalizmu, zatem w zasadzie już wrogim wolnomularstwu.

Efektom penetracji czeskiej prowincji było założenie pod koniec 1926 r. pierwszej placówki na Morawach w Brnie. Nie dały natomiast pożądanego wyniku trwające od 1925 r. i już bliskie w 1927 r. pomyślnego zakończenia wysiłki w ośrodku Czech południowych, Hradec Kralové. Już w pierwszej połowie 1924 r. myślano o utworzeniu w Pradze loży złożonej z emigrantów rosyjskich, nawiązano, zapewne w tym celu, stosunki z rosyjskimi placówkami wolnomularskimi w Paryżu. Akcja ta, odpowiadająca rusofilskim tradycjom przeważającej części czeskiej inteligencji i burżuazji oraz pozytywnemu stosunkowi Masaryka i Beneša do rosyjskiej emigracji, doprowadziła jedynie do wstąpienia nielicznych emigrantów do istniejących łóż praskich³⁹. Natomiast w 1927 r. powstała kolejna loża w Pradze, w następnym jeszcze jedna. W ten sposób pod koniec 1928 r. wchodziło w skład Wielkiej Łoży Czechosłowackiej 10 łóż, w tym 6 praskich.

Taka geografia wolnomularstwa czeskiego była wynikiem jego składu osobowego. Po zjednoczeniu trzon organizacji tworzyli ludzie wolnych zawodów, wykładowcy szkół wyższych oraz wysocy funkcjonariusze państwowi, zatem osoby ze środowisk najliczniej reprezentowanych w Pradze. Stosunkowo małą grupą byli w lożach wyżsi urzędnicy wielkich przedsiębiorstw, jeszcze mniej członków dostarczały koła burżuazji przemysłowo-handlowej. Spośród wojskowych wolnomularzy wskazać można na mających przeszłość legionową w Rosji gen. Jana Syrovego, gen. Vojtěcha Klecandę i Moraveca⁴⁰. Kwestia względnego umasowienia organizacji na wzór Francji, a więc skierowania polityki kadrowej na pozyskanie większych grup drobnej inteligencji i zamożniejszego drobnomieszczaństwa, była w 1927 r. przedmiotem

³⁹ V. Groh, *Nova dílna Brněnska*, SZ, 1927, nr 4, s. 55; *Z domácích dílen*, tamże, 1935, nr 7, s. 142; *Letzte Nachrichten*, WFZ, 1927, nr 2, s. 49; *Masonry in Old Bohemia*, „The New Age Magazine”, 1924, nr 7, s. 403; A. P., *Naše styky slovanské*, SZ, 1926, nr 2, s. 29. Jednym z emigrantów rosyjskich przyjętych do łóż był prof. prawa międzynarodowego Uniwersytetu w Brnie i wykładowca praskiej Wolnej Szkoły Nauk Politycznych Michail Zimmermann. Do jednej z jego książek przedmowę napisał Beneš. N. Bystrov, *In memoriam*, SZ, 1935, nr 7, s. 138n.; nr 8, s. 172.

⁴⁰ *Journeyings of the Grand Commander*, „The New Age Magazine”, 1929, nr 3, s. 172; *O zednářství a zednářích a případ generála Syrového*, „Lech”, 23 V 1927, s. 3.

dyskusji wewnętrznej. Łoże wypowiedziały się za zachowaniem dotychczasowego charakteru elitarnego. Dlatego w marcu 1929 r. liczyły one zaledwie 368 członków⁴¹.

Stanowisko ideowo-polityczne Wielkiej Łoży wobec głównych kierunków politycznych znalazło wyraz w uchwale jej dorocznego zebrania z 10 VI 1926 r. Uznała ona za niedopuszczalną równoczesną przynależność do wolnomularstwa i z jednej strony do organizacji III Międzynarodówki, a z drugiej do organizacji faszystowskich, świadomie natomiast pozostawiono na uboczu sprawę samego tylko wyznawania takich poglądów. W dziedzinie polityki wewnętrznej opowiadała się Wielka Łoża za takim uregulowaniem stosunku narodu czeskiego do mniejszości narodowych, traktowanych tylko jako mniejszości językowe, które by umożliwiało swobodną współpracę obu stron i zabezpieczyło ideę państwową, co w praktyce oznaczało zachowanie hegemonii czeskiej burżuazji. Takiemu rozwiązaniu służyć miało przyjmowanie do jedynej wówczas w Republice czeskiej łoży wyższych stopni szkockich „Vyšehrad” również Niemców, co najmniej od 1926 r. poczynszy. W dziedzinie polityki zagranicznej popierała Wielka Łoża próby porozumienia się państw słowiańskich i koncepcję „Związku Narodów Europy Wschodniej”, czemu m. in. służyć miały jej zabiegi o nawiązaniu współpracy z wolnomularstwem polskim i jugosłowiańskim oraz emigracyjnym rosyjskim⁴². Różnorodne powiązania personalne nadal łączyły ją z partią narodowodemokratyczną i czeskimi narodowymi socjalistami. One zaś ustosunkowywały się do wolnomularstwa przychylnie, ich organy prasowe nieraz broniły łoż przed nasilającymi się atakami ze strony czeskiej prasy klerykałnej i faszystowskiej⁴³.

Dla niemieckiego wolnomularstwa skupionego w Wielkiej Łoży „Lessing” były lata 1924–1928 okresem pomyślnego rozwoju organizacyjnego i głębokiej reorientacji ideowej. Liczba członków wzrosła z 737 w dniu 1 III 1923 r. do 1058 w końcu 1928 r., tj. w ciągu niepełnych 6 lat o 44% (średnia roczna 7,7%) przybyło 6 łoż. Częściowo zdołano przełamać impas w Słowacji, Ministerstwo dla Spraw Słowacji zatwierdziło w 1924 r. statut łoży w Koszycach, w roku następnym łoży w Bańskiej Bystrzycy, co stworzyło wygodny precedens na przyszłość. Od stycznia 1925 r. zaczęła Wielka Łoża wydawać regularnie miesięcznik „Die drei Ringe”, zebrane zaś w 1927 r. środki pieniężne pozwoliły zająć się sprawą budowy w Pradze domu dla Wielkiej Łoży i jej czterech miejscowych łoż⁴⁴.

Znaczne złagodzenie niedawnych ostrych antagonizmów niemiecko-czeskich, czego wyrazem był udział od 1926 r. niektórych partii niemieckich w koalicjach

⁴¹ *Z domáćích dílen*, SZ, 1927, nr 4, s. 67; 1929, nr 1/2, s. 20.

⁴² *Zásadní usnesení V.: O.*; SZ, 1932, nr 3/4, s. 57; A. P., *Naše styky slovanské*, tamże, 1926, nr 2, s. 29; J. H. Cowles, *Masonry in the other Countries*, „The New Age Magazine”, 1926, nr 9, s. 531. *Freimaurer-Arbeit im Tschechoslowakischen Staat*, DdR, 1926, nr 3, s. 45.

⁴³ *Die Freimaurerei in der profanen Presse*, DdR, 1925, nr 7/8, s. 136; Justus, *Freimaurerei und Republik*, tamże, 1927, nr 4, s. 78n.; *Inland*, tamże, 1928, nr 3, s. 72.

⁴⁴ *Nachrichten aus der Grossloge*, L, 1924, nr 5, s. 56; *Jahresbericht*, DdR, 1926, nr 5, s. 74; *Tschechoslowakei*, WFZ, 1928, nr 1, s. 29.

rządowych i rozwój współpracy gospodarczej burżuazji obu narodów, umożliwiły „Lessingowi” nawiązanie bliższych stosunków z bratnią organizacją czeską. Od coraz częstszych wzajemnych wizyt kurtuazyjnych i innych tego rodzaju gestów przechodzących stopniowo do wyższych form współpracy. Członkowie jednej obediencji wygłaszali referaty w lożach drugiej obediencji w jej języku urzędowym. Od 1927 r. stopniowo upowszechniała się praktyka organizowania w miejscowościach, gdzie istniały loże obu obediencji (Praga, Koszyce, Bratysława, Pilzno, Brno), wspólnych zebrań dyskusyjnych i obrzędowych. Loże „Lessinga” w Słowacji pomagały przy zakładaniu tam placówek wolnomularstwa czeskiego, udzielały mu swoich pomieszczeń i utensyliów wolnomularskich. Elita intelektualna obu narodowościowych odłamów ruchu spotykała się w utworzonej w końcu 1927 r., za zgodą ich kierownictw, wspólnej grupie miłośników i badaczy dziejów wolnomularstwa — stowarzyszeniu „Quatuor Coronati”. Największego rozgłosu o wymowie również politycznej nabrało wygłoszenie przez Beneša 2 II 1928 r. w języku niemieckim referatu *Kryzys światowy a wolnomularstwo* w praskiej loży niemieckiej „Harmonie”, co było również obszernie komentowane w prasie⁴⁵.

Dawny patriotyzm niemiecki łoż i kółek stopniowo ustępował miejsca patriotyzmowi lokalnemu i przywiązaniu do języka ojczystego, obok których deklarowano wierność Republice i głosząco wspólnotę losów jej narodów. Okazją do wielkiej demonstracji tej nowej pozycji wolnomularzy mniejszości narodowych, przede wszystkim niemieckich, stało się obchodzone w październiku 1928 r. 10-lecie Republiki Czechosłowackiej. W wydanym w związku z nim oświadczeniem Wielkiego Mistrza Wielkiej Loży „Lessing” znalazły się m. in. zdania: „Niech się życzenie Fausta, by stać na wolnej ziemi z wolnym ludem, spełni na tej naszej ziemi ojczystej z jej mieszkańcami. Niechaj ona, zrodzona z wojny światowej, stanie się centrum pokoju światowego w Europie”. W opublikowanym wtedy w organie Wielkiej Loży artykule wstępnym pisał tenże jej przywódca o wspólnym z czeskiimi wolnomularzami przyznawaniu się do państwa czechosłowackiego, które nazwał „wytworzoną przez wieki dawnej tradycji wspólnotą kulturową ludów jednako-wego w przeszłości losu”. Ta ewolucja postaw oddalała „Lessinga” od wolnomularstwa w Niemczech, którego większość właśnie coraz bardziej przechodziła na pozycje zdecydowanie nacjonalistyczne. W 1926 r. doszło nawet do zerwania stosunków z najbardziej szowinistyczną z obediencji w tym kraju, z Wielką Krajową Lożą Niemiec⁴⁶.

Zmiana stosunku do państwa czechosłowackiego była wyrazem ewolucji postaw części burżuazji niemieckiej, toteż nie łączyło się z nią osłabienie specyficznie

⁴⁵ *Jahresbericht des Bundesrates*, DdR, 1928, nr 4, s. 86; E. Winterberg, *Fünf Jahre der „Quatuor-Coronati-Vereinigung”*, tamże, 1933, nr 3, s. 53nn.; *Notizen*, WFZ, 1925, nr 3, s. 24; *Harmonie Prag 1870–1930*, Praga 1930, s. 19.

⁴⁶ *Tschechoslowakei*, WFZ, 1925, nr 5/6, s. 39; A. Girschick, *Zum 28 Oktober*, DdR, 1928, nr 10, s. 209n.

niemieckiej atmosfery mieszczańskiej panującej w większości łóż „Lessinga”. W 1924 r. wprowadzono w nim nawet obowiązek kładzenia w czasie zebrań obrzędowych na ołtarz biblii. Sprawa ta była od dziesięcioleci w organizacjach wolnomularskich różnych krajów przedmiotem kontrowersji pomiędzy grupami zachowawczymi i postępowymi, w „Lessingu” zaś początkowo pozostawiono ją do decyzji indywidualnej poszczególnych łóż. Niemieckim elementem postępowym, nawet burżuazyjnym, nie odpowiadała ani nowa atmosfera, ani też separatyzm narodowościowy całego wolnomularstwa krajowego. Dlatego — dzięki kontaktom głównie z Dreznem — zaczął się odradzać wolnomyślicielski, pacyfistyczny i kładący nacisk na zbratanie narodów obrządek zreformowany, do którego wtedy należeli w Niemczech nawet niektórzy wybitni radykałowie burżuazyjni i pacyfiści. W 1924 r. powstała loża tego obrządku w Bratysławie, a jego istniejące od pewnego czasu kółko praskie przekształciło się w lożę w 1927 r. Obie podlegały Wielkiej Loży tego obrządku w Hamburgu⁴⁷. Po uchwale w sprawie biblii doszło do secesji 7 członków z lessingowskiej loży praskiej „Freilicht zur Eintracht”, która do 1921 r. należała do obrządku zreformowanego. W listopadzie 1925 r. utworzyli oni niezależną od jakiegokolwiek Wielkiej Loży lożę „Brücke-Most”. Jesienią 1927 r. powstała w Brnie następna loża tej nazwy i orientacji. Równie jak komórki obrządku zreformowanego, z którego wywodzili się ich założyciele, wolnomyślicielskie i pacyfistyczne, główne swoje zadanie widziały one w pracy nad zbrataniem ludów Czechosłowacji. Zgodnie z pierwotnymi zasadami wolnomularstwa przyjmowały kandydatów niezależnie od ich narodowości, w ich językach odbywały się też zebrania (czeskim i niemieckim). Przydawano tu duże znaczenie uzyskaniu wpływu na wychowanie młodzieży. W wyniku związanych z tym zabiegów ok. $\frac{1}{5}$ członków stanowili tu nauczyciele szkół wszelkich typów i szczebli⁴⁸. W obu owych ugrupowaniach przeważała — odmiennie niż w dwu głównych — drobna i średnia reformistycznie bądź radykalnie usposobiona inteligencja. Zarówno „Lessing”, jak i Narodowa Wielka Loża nie utrzymywały z nimi żadnych stosunków, traktowały je jako loże „nieregularne”, tj. nieprawomocnie założone.

Do łóż wszystkich obrządków należało w Czechosłowacji pod koniec 1927 r. ok. 1600 osób, co stanowiło 0,11% całej ludności. W porównaniu z położonymi od niej na zachód krajami z burżuazyjno-demokratycznym ustrojem politycznym była tu liczba wolnomularzy bezwzględnie i stosunkowo niezmiernie niska. Już w sąsiedniej Austrii wskaźnik udziału wolnomularzy w ogólnej liczbie mieszkańców osiągnął poziom dwukrotnie wyższy (0,25%), w Niemczech był 10-krotnie większy (1,34%), we Francji zaś 9-krotnie (1,04%)⁴⁹.

⁴⁷ *Svobodnozедnářský Svaz „U vycházejícího slunce”*, SZ, 1935, nr 4, s. 72; A. Hartl, *Dnešní situace československého zednářství*, tamże, 1936, nr 4, s. 48.

⁴⁸ *Die Brücken*, „Die Kette”, 1929, nr 2, s. 10n.; E. E. Plantagenet, *Une nouvelle Obédience en Tchécoslovaquie*, „Annales maçonniques internationales”, 1931, s. 84n.; *Geschichtliches*, „Der Freimaurer. Deutsche Beilage des »Svobodný Zednář«”, [1936], nr 3, s. 12; Hartl, jw.

⁴⁹ Obliczone na podstawie: *Zednářská statistika*, SZ, 1929, nr 1/2, s. 10.

W OBLICZU PROBLEMÓW ZRODZONYCH PRZEZ WIELKI KRYZYS
EKONOMICZNY (1929–1933)

W latach światowego kryzysu ekonomicznego w wielu państwach Europy Zachodniej oraz w USA i Kanadzie narastaniu tendencji antyliberalnych, po faszystowskie włącznie, towarzyszył spadek liczby członków istniejących tam od prawie dwu stuleci organizacji wolnomularskich, w Czechosłowacji natomiast wszystkie odłamy tego ruchu poszerzały swój stan posiadania. Wprawdzie liczba placówek Narodowej Wielkiej Łoży nieznacznie się tylko zwiększyła — z 10 łóż w 5 miejscowościach (w tym 6 łóż w Pradze) w końcu 1928 r. do 12 łóż i 2 kótek w 8 miejscowościach (w tym 7 łóż w Pradze) — za to podwoiła się liczba ich członków, wzrastając z ok. 360 do ponad 700 (zob. zał. 3). Zarówno w tej dziedzinie, jak i wielu innych rok 1931 okazał się przełomowy. Wówczas bowiem, gdy wyraźnie już zaczęły się zarysowywać społeczne i polityczne konsekwencje kryzysu ekonomicznego, na rozmaitych odcinkach życia i działalności czeskiego wolnomularstwa doszły do głosu tendencje, które dotąd znajdowały się w stadium załączkowym. Dlatego od początku 1932 r. zwiększyło się tempo przyrostu członków, gdyż rozwój ilościowy organizacji był następstwem zmian, jakie się dokonywały w jej polityce personalnej i pozostawały w ścisłym związku z konkretyzacją przez nią koncepcji roli wolnomularstwa w życiu publicznym. Już co najmniej od początku 1929 r. zaczęły się w kierownictwie Wielkiej Łoży rozlegać głosy, mówiące o potrzebie zerwania z dotychczasową ekskluzywnością łóż i lubowaniem się w tajemniczości, w czym dopatrywały się przejawów sekciarstwa. Podkreślano przy tym wskazując na doświadczenia innych krajów, gdzie bratnie organizacje były wielokrotnie liczniejsze, zwłaszcza we Francji, z której Wielkim Wschodem i Wielką Łożą kontakty się intensyfikowały, iż obawy przed obniżeniem się poziomu duchowego, moralnego i intelektualnego łóż w wypadku zwiększenia się liczby członków są nieuzasadnione⁵⁰. Tendencja ta wyraźnie przybrała na sile w dwa lata później. W 1931 r. zajęła się łoża w Koszycach pozyskaniem członków w Preszowie i Užhorodzie z perspektywą późniejszego założenia w tych miastach placówek dla Słowacji Wschodniej i Ukrainy Zakarpackiej. Nieco później zwrócono uwagę na miejscowości w Tatrach, gdzie w akcji werbunkowej pomagały łoża „Les-singa” w Bańskiej Bystrzycy i Kežmarku. W 1932 r. opracowała Komisja Propagandy Wielkiej Łoży plan rozbudowy sieci organizacyjnej na ziemiach czeskich poza Pragą. Poszczególnym łożom stołecznym przydzielono w nim regiony do działalności agitacyjnej. W tym celu wykorzystywano kontakty osobiste, wygłaszano też na prowincji w różnorodnych stowarzyszeniach referaty o wolnomularstwie. Akcja ta nie dała jednak większych rezultatów, istniejące wcześniej kółko w Ołomuńcu rozrosło się w łożę, przyjęto kilka osób z Czeskich Budziejowic, niepowodzeniem natomiast zakończyły się zabiegi w Mariańskich Łaźniach. Bliskie — jak się w połowie 1933 r. wydawało — perspektywy założenia komórek organizacyjnych w Hradec Králové i Taborze, podobnie jak pod koniec roku w Podmokly i Užho-

⁵⁰ Jw.

rodzie, okazały się przedwczesne⁵¹. Nowa polityka werbunkowa wpłynęła na zmianę składu społecznego członków organizacji. Wraz z wymieraniem starej daty wolnomularzy przemysłowców czy kupców zmniejszał się w niej udział burżuazji, natomiast obok elity inteligenckiej liczniej była reprezentowana średnia grupa tej warstwy.

Zupełnie nową dziedziną działalności czeskiego wolnomularstwa stała się praca opiekuńcza i wychowawcza wśród starszych dzieci i młodzieży. Zapoczątkowana w 1930 r. przez Łożę „J. A. Komenský”, rozwinęła się na szerszą skalę w roku następnym, a w końcu 1933 r. została scentralizowana pod kierownictwem jednego z dostojników Wielkiej Łoży. Impulsem były tu przypuszczalnie postępy, jakie ideologia szowinistyczna i faszystowska robiły wśród młodych za granicą oraz w kraju w środowiskach mniejszości narodowych. Akcją objęto przede wszystkim młode pokolenie z rodzin wolnomularzy, organizowano dla niego wieczorki, odczyty i wycieczki. Urządzano też publiczne odczyty i koncerty dla całej młodzieży. W 1931 r. w 27 imprezach obu rodzajów wzięło udział ok. 2300 osób. Zajęto się również skautingiem oraz podręcznikami szkolnymi pod kątem zawartych w nich informacji o wolnomularstwie. Ubogim słuchaczom wyższych uczelni okazywano pomoc materialną⁵². W akcji młodzieżowej brały czynny udział żony wolnomularzy, zwane siostrami. W „J. A. Komenský” od pewnego czasu ich zebrania odbywały się w pomieszczeniu przeznaczonym na obrzędowe posiedzenia łoży i odpowiednio urządzonej (tzw. świątynia) z udziałem wolnomularzy, którzy mieli na sobie obrzędowe części ubioru (fartuszki, szarfy) i insygnia łożowe. Wielka Łoża o tej praktyce nie była poinformowana. W 1931r., pragnąc zwiększyć udział siostr w działalności wolnomularskiej, dotąd organiczony do działalności charytatywnej, niektóre inne łoże zażądały od Wielkiej Łoży zezwolenia na prowadzenie zebrań w tego rodzaju oprawie. Do sprawy dopuszczalności zebrań kobiecych w świątyniach wolnomularskich, która od lat była w różnych krajach dyskutowana i rozmaicie rozstrzygana, kierownictwo czeskie ustosunkowało się negatywnie⁵³.

Kwestia stosunków pomiędzy poszczególnymi narodowościami Czechosłowacji — o doniosłości której dla państwa przypominały praskie demonstracje we wrześniu 1930 r. — stała w centrum uwagi Narodowej Wielkiej Łoży. Orędzie z 16 V 1930 r. jej w. mistrza zalecało łożom i pojedynczym członkom nawiązanie przyjacielskich stosunków z łożami niemieckimi i węgierskimi skupionymi w „Lessingu” jako drogę do uczciwego i pełnego porozumienia z tymi grupami narodowymi też i w życiu publicznym na płaszczyźnie przeciwstawienia się niebezpiecznym tendencjom

⁵¹ Zprávy, SZ, 1932, nr 3/4, s. 56; L., P. J. Šafařík, tamże, 1933, nr 7, s. 117; Zprávy, tamże, s. 119; Zpráva Vel. Taj. za rok 1932, tamże, 1933, nr 5/6, s. 88; ditto za rok 1933, tamże, 1934, nr 5, s. 101; Tschechoslowakei, WFZ, 1933, nr 6/8, s. 87.

⁵² Z domova, SZ, 1931, nr 3/4, s. 61, 63; A. H[artl], Literatura, tamże, s. 49; Domáci, tamże, 1931, nr 6, s. 100; F. Š[eb], Péče o výchovu našich dětí, tamże, 1931, nr 7/8, s. 119; Skutky mluví, tamże, 1932, nr 2, s. 31; Zprávy, tamże, 1932, nr 11, s. 174; Z domácích dílen, tamże, 1934, nr 1, s. 22; L..., Josef Dobrovský, tamże, 1934, nr 2, s. 39.

⁵³ „Národní Veliká Lóže Československá”, dod. do SZ, 1931, nr 12; Zprávy Vel. Taj., SZ, 1932, nr 5/6, s. 87.

odśrodkowym. Zobowiązywało ono członków do propagowania również poza łożą atmosfery tolerancji narodowościowej. Później podkreślano, że „byłoby dobrze, gdyby tak Czesi, jak i Niemcy uświadomili sobie, że ta ziemia jest ojczyzną nie tylko Czechów, lecz i Niemców, i to ze wszystkimi stąd wynikającymi konsekwencjami”. Ten odwrót od pierwotnej koncepcji hegemonii Czechów w Republice i misji czeskiego wolnomularstwa jako strażnika tej hegemonii znalazł swoje odbicie w dziedzinie jego polityki organizacyjnej. Uchwała kierownictwa Wielkiej Łoży, powzięta 11 IV 1933 — zatem w dwa miesiące po dojściu hitlerowców do władzy w Niemczech — stwierdzała, że żadne względy natury zasadniczej nie stoją na przeszkodzie w przyjmowaniu w skład Wielkiej Łoży łoż narodowości innej niż czechosłowacka. Następny krok zrobiono jesienią tegoż roku, w. mistrz wydał łożom czeskim stałe generalne zezwolenie na urządzenie wspólnych zebrań obrzędowych z lessingowskimi łożami niemieckimi i węgierskimi. Dotąd bowiem w każdym wypadku inicjatorzy musieli zabiegać odrębnie o uzyskanie zezwolenia na takie zebranie. W oficjalnej zaś wypowiedzi z końca tego roku zarysowano perspektywę połączenia się z „Lessingiem” we wspólnej Wielkiej Łoży „Jan Amos Komenský zu den drei Ringen”, jako wyraz konieczności współpracy wszystkich narodowości państwa. Natomiast zagadnienie narodu „czechosłowackiego”, chociaż dyskutowane, nie zostało zrewidowane⁵⁴.

W arcydrażliwej z punktu widzenia zasad wolnomularskich sprawie udziału organizacji w życiu publicznym przyjęto w początkach 1931 r. bez oficjalnej uchwały formułę, że wolnomularstwo jest szczególnie ku temu powołane, by do bojów politycznych i do całego życia publicznego wnosić zasady walki uczciwej, zgodnej z powszechnie przyjętymi zasadami etycznymi. Takie ukierunkowanie działalności wymagało zwiększenia liczby członków łoż, zwłaszcza w ośrodkach prowincjonalnych, co doprowadziło do wspomnianej zmiany polityki werbunku członków. Na prowincji zabiegano odtąd o pozyskanie dla organizacji nauczycieli, adwokatów, sędziów, redaktorów miejscowych czasopism i urzędników, inteligentów więc średniego szczebla. Nowi adepci mieli konsolidować miejscowe życie polityczne i społeczne, łagodzić spory międzypartyjne, starać się o powołanie do życia i rozwój różnorodnych instytucji społecznych i o upowszechnianie oświaty ludowej. W ten sposób została skonkretyzowana i przystosowana do realiów życia publicznego owa stojąca jeszcze u kolebki czeskiego wolnomularstwa obrzędowa koncepcja jego nadrzędnej roli w życiu publicznym. Toteż już w 1931 r. Wielka Łoża prowadziła w tym celu prace przygotowawcze do powołania swej ekspozytury dla kontaktów z szerszymi kręgami społeczeństwa w postaci organizacji Svaz národní důvěry (Związek Zaufania Narodowego). Do jej zadań miało należeć zwiększenie wpływu inteligencji na politykę oraz taka reorganizacja czeskiej Rady Narodowej, by w momen-

⁵⁴ *Doma*, SZ, 1930, nr 6/7/8, s. 66n.; J. Sk., *Zednářství a národnostní otázka*, tamże, 1930, nr 11, s. 130nn.; *Zprávy Vel. Taj.*, tamże, 1933, nr 4, s. 63; *Z domácích dilen*, tamże, 1933, nr 9, s. 163; 1934, nr 2, s. 38; *Bericht*, DdR, 1934, nr 1, s. 15.

tach krytycznych mogła się stać sumieniem narodu i jego ośrodkiem kierowniczym⁵⁵. W obu wypadkach chodziło więc o umocnienie pozycji środowisk, w których wolnomularze odgrywali poważniejszą niż w innych rolę. W sytuacji, kiedy w Europie zaczynała dojrzewać wielka konfrontacja ideologiczna, co rzutowało na walkę ideową i polityczną w kraju, wolnomularstwo czeskie, skoro zdecydowało się na czynny udział w życiu publicznym, musiało dokonać wyboru strony, za którą się w tej konfrontacji opowiada. Zarówno tradycja ruchu, jak antywolnomularskie nastawienie w skali światowej i krajowej sił skrajnie prawicowych, wreszcie utrzymanie państwa czechosłowackiego w jego dotychczasowym kształcie, w czym życiowo zainteresowana była inteligencja, stanowiąca większość członków organizacji, przesądzały ów wybór — zdecydowanie opowiedziało się za demokracją burżuazyjną. Podobnie jak wolnomularstwo francuskie jednoznacznie afirmowało kwestionowane przez prawicę ideały rewolucji francuskiej, wystąpiło w roli ich kontynuatora na gruncie rodzimym. Od drugiej połowy 1933 r. mnożą się zdecydowane oficjalne wypowiedzi w tym duchu. „Przez świat idzie — mówił jego w. mistrz prof. Karel Weigner na zebraniu 11 IX 1933 r. w jednej z łóż praskich w obecności wybitnych gości zagranicznych — wielka myśl demokratyczna, od jej pełnej realizacji, i jedynie od niej, możemy oczekiwać zbawienia ludzkości, moralnie rozłożonej i gospodarczo udrczonej”. Inne jego oficjalne wystąpienie w tym czasie (2 XII 1933) kończyło się apelem: „Wierzyć niezachwianie w ideały humanitarne . . . niczym nie dać się zachwiać w przeświadczeniu, że swoją niezależność, swoje państwo zachowamy jedynie za pomocą zasad demokracji, starać się, żeby można było powiedzieć: co Czech, to demokrata”. W uchwalonej 10 X 1933 r. przez Wielką Łożę deklaracji zasad znalazło to stanowisko wyraz w zdaniu: „nasze posłannictwo upatrujemy w tym, by . . . służyć narodowi, republice i ludzkości, przechowując, poszerzając i urzeczywistniając ideały humanitaryzmu i demokracji w braterskim łańcuchu z wolnomularzami całego świata”⁵⁶. Równocześnie w pełni zachowało swój negatywny stosunek do ruchu komunistycznego.

Rozwój wydarzeń na arenie międzynarodowej, zwłaszcza w krajach sąsiednich, zwiększał teraz dla Republiki znaczenie polityki zagranicznej, co z kolei skierowywało na nią uwagę Narodowej Wielkiej Łoży. Zajęcie w tym zakresie stanowiska nie dawało się jednak, jak postąpiono w dziedzinie polityki wewnętrznej, umotywować względami etycznymi i moralnymi. Toteż uzasadniając przyjętą przez Wielką Łożę orientację w sprawach międzynarodowych, jeden z jej przywódców — Constant Pierre — lojalnie stwierdził, że wprawdzie tradycja każe się wolnomularstwu zajmować sprawami etyki i moralności, a nie polityką, jednak wydarzenia w Niemczech

⁵⁵ V. F., *Veřejný život a čestný boj*, SZ, 1931, nr 3/4, s. 42; *Čestný boj*, tamże, s. 47nn.; *Zpráva Vel. Taj.:*, tamże, 1932, nr 5/6, s. 82; M. Skořepa, *Zednář na venkově*, tamże, 1933, nr 7, s. 104nn.

⁵⁶ K. Weigner, *Poselství účastníkům pražského zasedání AMI*, SZ, 1933, nr 8, s. 129; tenże, *Šíříme a uskutečňujeme ideály humanity a demokracie*, tamże, 1934, nr 1, s. 9; tenże, *Za demokracií a za pravdou*, tamże, 1935, nr 1, s. 1; *Blaubuch der Weltfreimaurerei. Jahrband 1934*, Wien 1934, s. 71.

i doświadczenia faszystów we Włoszech unaocznily głęboką przepaść, jaka oddziela aprobowany przez wolnomularstwo patriotyzm od szowinizmu. Dlatego do obowiązków łóż należy walka o pokój międzynarodowy i przyjaźń między narodami oraz udzielanie poparcia Lidze Narodów, mimo jej niedostatków.⁵⁷ W zarysowującym się podziale państw europejskich na bloki ideowe opowiadało się wolnomularstwo czeskie po stronie państw demokratycznych, włączyło się też do ruchu pokoju.

W związku z kryzysem gospodarczym szerzej zajęło się też dotąd lekceważoną działalnością charytatywną w swoim gronie i na zewnątrz. W 1932 r. utworzono w Wielkiej Łoży Komisję Pomocy Braterskiej, która miała zająć się znalezieniem miejsc pracy dla bezrobotnych członków. Łoże brały w opiekę najbiedniejsze rodziny na terenach szczególnie dotkniętych kryzysem, np. w okolicach Pilzna, prowadzono też akcję dożywiania dzieci w szkołach⁵⁸.

Drugiej organizacji wolnomularskiej w Czechosłowacji, „Lessingowi”, przybyło w latach 1929–1933 sześć łóż – po jednej w Pradze i na Morawach (Brno), trzy w Słowacji (Kežmark, Lučenec i Bratysława) i jedna na Ukrainie Zakarpackiej (Użhorod). Cztery ostatnie skupiały Węgrów. Placówki w Kežmarku, Lučenec i Użhorodzie były kontynuacją przedwojennych węgierskich, pozostałe zaś powstały w miejscowościach, w których już czynne były inne łoże lessingowskie. Zatem w latach kryzysu wolnomularstwo mniejszości narodowych nie poczyniło postępów na terenach dotąd nie objętych jego siecią organizacyjną. Okoliczność zaś, że ani jedna łoża nie powstała na terenach z większością niemiecką, wskazywała na rozszerzanie się wśród tamtejszych Niemców wpływów skrajnego nacjonalizmu. Liczba członków organizacji zwiększyła się z 1058 na początku 1929 r. do 1460 w marcu 1933 r., tj. o 402 osoby. (38,0%), w tym o 47 afiliowanych wolnomularzy z 3 przyłączonych łóż węgierskich. Czysty więc przyrost wynosił 355 osoby (33,6%), co oznaczało, że stopa przyrostu członków była sześciokrotnie mniejsza niż w Narodowej Wielkiej Łoży. Napływ nowych adeptów wyraźnie zmniejszył się począwszy od 1931 r.⁵⁹

W latach kryzysu uwidoczniły się zmiany, jakie od 1918 r. stopniowo dokonywały się w składzie społecznym członków. Zwiększający się po 1918 r. wśród nowo wstępujących odsetek ludzi pracy umysłowej sprawił, że z czasem miejsce przeważających liczebnie i nadających ton życiu organizacji zamożnych i statecznych przedsiębiorców i kupców z prowincjonalnych miasteczek pogranicza czesko-niemieckiego zajęli inżynierowie, wyżsi urzędnicy przedsiębiorstw prywatnych, często wychowankowie praskiej akademii handlowej, lekarze, adwokaci i wykładowcy niemieck-

⁵⁷ B. C. Pierre, *Pro bratrskou lásku*, SZ, 1933, nr 4, s. 54nn.

⁵⁸ *Zpráva Vel. Taj.*, SZ, 1933, nr 5/6, s. 88; *Z domova*, tamże, 1931, nr 3/4, s. 61; *Zprávy*, tamże, 1932, nr 3/4, s. 55; *Zpráva Vel. Taj.*, tamże, 1932, nr 5/6, s. 81, 83n.; *L.*, *Národ roku 1933*, tamże, 1934, nr 2, s. 38.

⁵⁹ Przyrost członków, bez afiliowanych Węgrów, w liczbach absolutnych i w odsetkach liczby członków na początek roku: 1929–89 (8,4%); 1930–98 (8,3%); 1931–59 (4,6%); 1932–76 (5,6%); 1933 (do III 1934) – 33 (2,3%).

kich szkół wyższych, głównie praskich. W związku z tym zwiększyła się rola łóż stołecznych w życiu społeczności niemieckiej miasta oraz ich wpływ na kierunek działalności Wielkiej Łoży „Lessing”. Już w drugiej połowie lat dwudziestych zaczął ten narybek piastować w niej rozmaite godności, wybór zaś w 1931 r. na wielkiego mistrza inż. Josefa Günthersberga, pracującego w przemyśle wielkim, świadczył o daleko posuniętym stadium owej ewolucji organizacyjnej⁶⁰. Ci ludzie, innego od większości swojej starej daty współtowarzyszy łożowych pokroju, wnieśli do organizacji nowe aspiracje i horyzonty. Równocześnie wolnomularstwo niezależnie od własnej woli w coraz większym stopniu znajdowało się w centrum niemieckiego życia i uwagi publicznej Republiki. Było coraz zacieklej atakowane przez prawicę — i nie bez racji — jako ostoja różnorodnych tendencji liberalnych. Pod wpływem tych okoliczności dyskusje na jego zebraniach coraz częściej koncentrowały się wokół zadań organizacji w dziedzinie światopoglądowej, społecznej i wychowawczej. Członkowie świeższej daty zdawali sobie sprawę z tego, że postępy nacjonalizmu i hitleryzmu, znajdujących od początku kryzysu gospodarczego coraz większy posłuch w kołach miejscowego mieszczaństwa niemieckiego, w perspektywie zagrażają samej egzystencji wolnomularstwa niemieckiego w Czechosłowacji. Dlatego coraz wyraźniej formułowali na początku lat trzydziestych postulat, by wyszło ono poza krąg swoich tradycyjnych zainteresowań i w charakterze wychowawcy szerokich mas wzięło udział w kształtowaniu nowej rzeczywistości. Wobec ewidentnego upadku liberalizmu jako kierunku politycznego i umysłowego wolnomularstwo — będące jego dzieckiem — powinno przejąć jego dziedzictwo idei i być gotowe do ponoszenia ciężkich nawet ofiar w jej obronie. Dziedzictwo to generalnie oznaczało propagowanie tolerancji światopoglądowej i reform społecznych nie naruszających istoty systemu kapitalistycznego, w konkretnych zaś warunkach Niemców czechosłowackich łączyło się z nim odrzucenie postulatów rewizji postanowień traktatu wersalskiego w sprawie granic państwowych oraz zgodne współżycie wszystkich narodowości kraju. Zwycięstwem tego punktu widzenia stało się ogłoszone w czerwcu 1932 r. orędzie wielkiego mistrza, które wyznaczało „Lessingowi” nowy kierunek działania — jeśli program dawnego wolnomularstwa było „oświecenie”, to nową wytyczną będzie „porozumienie narodów”, działanie na rzecz likwidacji „paraliżującej narody gorączkowej nienawiści w dziedzinie narodowej i społecznej”⁶¹.

Nowe nastroje zaczęły wyraźnie już dochodzić do głosu od końca 1929 r. Znalazły one wyraz w udziale w ruchu pacyfistycznym, opowiedzeniu się w uchwalonym w lutym 1932 r. przez „Lessinga” apelu do Konferencji Rozbrojeniowej za pełnym

⁶⁰ *Grossmeister Ing. Josef Günthersberger*, DdR, 1931, nr 4, s. 62; *Tschechoslowakei*, WFZ, 1931, nr 2, s. 44.

⁶¹ E. Rosenbach, *Ein Vorschlag für das Arbeitsjahr 1931/32*, DdR, 1931, nr 11, s. 221; E. Seiler, *Freimaurerei und Krise*, tamże, 1931, nr 12, s. 260n.; P[osner], *Aschermittwochbetrachtung*, tamże, 1932, nr 2, s. 25nn.; *Johannisfest*, tamże, 1932, nr 6, s. 130.

powszechnym rozbrojeniem, przejściowo zaś za obniżeniem zbrojeń i liczebności sił zbrojnych do poziomu sprzed 1914 r., zakazem prywatnej produkcji i handlu bronią, utworzeniem międzynarodowych wojsk dla obrony porządku publicznego. Odmłodzony zespół „Lessinga”, mniej od dawnego związany z tradycyjnymi formami kapitalizmu, wykazywał też zrozumienie dla reform społecznych, na temat których wygłaszano w lożach referaty. Ruchliwa loża praska „Adonhiram” zorganizowała w 1931 r. nawet ich cykl pt. *Spoleczne pytania dnia*, na co licznie przybywali członkowie innych loż⁶². Wolnomularze mieli ważny bądź decydujący głos w dwu wielkich liberalnych dziennikach praskich o zasięgu krajowym — „Prager Tagblatt” (nacz. red. dr Sigmund Blau) i „Bohemia” (wpływowy red. dr Franz Bacher) — oraz w lokalnych „Brünner Tagesbote” (nacz. red. Albert Weiss), „Aussiger Tagblatt” (nacz. red. Oskar Hatschek) i „Reicheberger Zeitung” (zast. nac. red. Adalbert Lux; dyr. admin. Karl Borda). Z ramienia Partii Wolności był Karl Kostka kilkakrotnie senatorem i burmistrzem w Libercu, F. Bacher zaś od 1931 r. deputowanym do parlamentu. Członkowie loż praskich należeli do grona inicjatorów wznowienia w 1930 r. Ligi Praw Człowieka i Obywatela, niektóre loże wstąpiły do niej zbiorowo. Z ewolucją składu społecznego członków loż łączył się ich zwiększony udział w życiu kulturalnym. Loża w Teplice-Šanow była inicjatorem postawienia w 1932 r. w tym mieście pomnika Goethego, wielu członków praskiego „Adonhirama” należało do grupy artystów sztuk plastycznych „Prager Secession” i zasiadało w jej zarządzie. Wolnomularze byli też członkami zarządu Deutscher Theater-Verein. Na Słowacji tradycyjnie jeszcze od lat przedwojennych odgrywali członkowie loż poważną rolę w życiu rozmiatych węgierskich i niemieckich instytucji społecznych. W Bratysławie od lat kierowali powołanym przez nich do życia stowarzyszeniem dobroczynnym „Philantropia” i zajmującym się popularyzowaniem nauki „Urania”. Tamtejsze loże węgierskie spełniały ponadto pewne zadania wolnomularskie o znaczeniu wykraczającym poza granice państwowe — przyjmowały na członków kandydatów z Węgier, gdzie wolnomularstwo było od 1920 r. zabronione, pozwalały też na udział w swoich posiedzeniach starym wolnomularzom z tego państwa. W ten sposób przyczyniały się do zachowania tam ciągłości tego ruchu⁶³.

W związku z kryzysem lessingowskie wolnomularstwo znacznie rozbudowało swoją działalność charytatywną, na której czoło wysunęła się pomoc bezrobotnym. W jednym tylko roku 1929/30 (IV 1929—III 1930) wydano na te cele pół miliona

⁶² *Der Appel der Grossloge Lessing für den Völkerfrieden*, DdR, 1932, nr 3, s. 73n.; P. Brandl, *Menschenrechte, Menschenpflichten, Menschenkräfte*, tamże, 1929, nr 12, s. 260; *Teplitz-Schönau*, tamże, 1930, nr 12, s. 278; *Prag*, tamże, 1932, nr 1, s. 15.

⁶³ *Tschechoslowakei*, WFZ, 1930, nr 12, s. 387; 1933, nr 6/7, s. 84n; *Liga für Menschenrechte*, DdR, 1930, nr 11, s. 254; E. Klatscher, *Zur ersten Arbeitstagung der Grossloge*, tamże, 1931, nr 4, s. 76; *Brüx*, tamże, 1932, nr 3, s. 76; *Prag*, tamże, 1930, nr 12, s. 278; *Für das „Neue Deutsche Theater“ in Prag*, tamże, 1933, nr 3, s. 63n.; *Kesmark*, tamże, 1933, nr 4, s. 89; G. Cardon [K. Reichl], *Freimaurertum und liberale Presse in der Tschechoslowakei*, „Deutsche Presse”, 31 X 1934, cyt. za SZ, 1934, nr 10, s. 211.

koron czeskich, średnio więc 500 Kč wydatków przypadało na 1 członka. W latach 1931/32 i 1932/33 — mimo trudności finansowych samej organizacji — wypłacono po ok. 800 tys. Kč tj. ponad 600 na członka. Wysiłek ten podkreślała z uznaniem część prasy niemieckiej i czeskiej. W akcji pomocy bezrobotnym współdziałało z rozmaitymi stowarzyszeniami humanitarnymi, jak Odd Fellows (IOOF), Bnei-Brith, Hort oraz społecznymi komitetami pomocy bezrobotnym⁶⁴.

Już w 1929 r., zatem o rok wcześniej niż wolnomularze czescy, zaczęto zajmować się wychowaniem dzieci swoich członków. W utworzonych, najwcześniej w Pradze i Koszycach, grupach „Amicitia”, obejmujących młodzież w wieku 14–21 lat, wygłaszali referaty czołowi działacze „Lessinga” oraz Narodowej Wielkiej Łoży. Utrzymywano też stosunki z podobnymi zrzeszeniami w Wiedniu i Paryżu. Akcja ta nie dała większych wyników, gdyż — jak uzasadniał sekretarz „Lessinga” — „młodzież dzisiejsza, na którą wywierają wpływ rozmaite stronnictwa polityczne, wykazuje tylko małe zrozumienie dla myśli humanitarnych”⁶⁵.

Zwiększenie się w „Lessingu” roli łóż z Pragi, której społeczność niemiecka od powstania Republiki była bardziej skłonna do współpracy z Czechami niż Niemcy z terenów pogranicznych, przyczyniło się do pogłębienia niemiecko-czeskich stosunków wolnomularskich. Rok 1929 był pod tym względem szczególnie ważny. W marcu doszło po raz pierwszy do prywatnego spotkania około 90 czołowych działaczy „Lessinga” i Narodowej Wielkiej Łoży oraz ich łóż praskich w celu nieoficjalnej wymiany poglądów. W listopadzie odbyło się, również po raz pierwszy w dziejach obu obediencji, wspólne posiedzenie obrzędowe ich Wielkich Łóż, w którym uczestniczyło 200 osób. Te i inne kroki doprowadziły do przekształcenia się przyjacielskich stosunków obu organizacji we współpracę. Jej rozwój ułatwiła omówiona już ewolucja postawy Narodowej Wielkiej Łoży. Aktywiści obu stron wspólnie należeli od 1930 r. do powstałej wtedy czechosłowackiej grupy Powszechnej Ligi Wolnomularskiej, której działalność koncentrowała się wokół sprawy pokoju i porozumienia między narodami⁶⁶.

Wolnomularstwo zreformowane założyło, obok istniejących w Pradze i Bratysławie, trzecią lożę w Koszycach, której językiem obrad i obrzędów był węgierski.

⁶⁴ *Charitative Leistungen der Logen im Jahre 1929/30*, DdR, 1930, nr 4, s. 95; *Arbeitslosenfürsorge der Prager Freimaurerlogen*, tamże, 1931, nr 3, s. 51; *Gründung der Brüner Freimaurerlogen*, tamże, 1932, nr 1, s. 17; E. Klatscher, *Jahresbericht der Grossloge*, tamże, 1933, nr 4, s. 81; *Hlasý zvenčí*, SZ, 1931, nr 7/8, s. 122; *Tschechoslowakei*, WFZ, 1931, nr 1, s. 19.

⁶⁵ *Der Ligakongress in Amsterdam*, WFZ, 1929, nr 9/10, s. 10; E. Back, *Unsere Jugendbewegung*, DdR, 1930, nr 4, s. 98; *Jahresbericht*, tamże, 1931, nr 4, s. 67; *Prag*, tamże, 1931, nr 10, s. 215; E. Klatscher, *Jahresbericht*, tamże, 1933, nr 4, s. 81; H. Gans, *Jahresbericht*, tamże, 1934, nr 6, s. 116.

⁶⁶ *Über Weltfreimaurerei*, WFZ, 1929, nr 3, s. 14nn.; *Tschechoslowakei*, tamże, 1929, nr 11, s. 32n.; *Prag*, DdR, 1929, nr 4, s. 77; E. S., *Br. Lafontaine in Prag*, tamże, 1929, nr 12, s. 264; *Allgemeine Freimaurer-Liga*, tamże, 1932, nr 4, s. 100; E. Klatscher, *Jahresbericht*, tamże, 1933, nr 4, s. 82; *Domáci*, SZ, 1932, nr 3/4, s. 58; *Zpráva Vel. Taj.:*, 1933, nr 5/6, s. 88; *Tschechoslowakei*, „Alpina”, 1930, nr 13, s. 160.

Po dojściu Hitlera do władzy w Niemczech centrala tej organizacji przeniosła się do Pragi, gdzie zaczął się również ukazywać jej organ „Das neue Freimaureertum”⁶⁷. Grupa łóż „Brücke-Most” utworzyła w 1929 r. trójjęzyczną słowacko-niemiecko-węgierską lożę tej samej nazwy w Bratysławie, w 1932 r. kółko w Taborze, w rok zaś później drugą lożę praską („Baruch Spinoza”). Jednym z jej założycieli i przywódców był prof. psychologii Uniwersytetu Karola w Pradze František Šeracký, członek partii czeskich narodowych socjalistów. Na wspólnym swoim dorocznym zebraniu 7–8 XII 1930 r. powołały one do życia Wielki Wschód Czechosłowacji (Veliký Orient Československý). W ten sposób powstała tu trzecia obediencja krajowa, licząca w chwili założenia ok. 150 członków. Od 1933 r. wydawała dwujęzyczny czesko-niemiecki biuletyn „Most”. Jej zabiegi w 1931 r. o nawiązanie stosunków z zagranicznymi obediencjami pokrzyżowała Narodowa Wielka Loża, która natychmiast w specjalnej informacji przedstawiła ją jako organizację „nieregularną”⁶⁸. W 1931 r. niewielka grupa czeskich członków wystąpiła z tego Wielkiego Wschodu i utworzyła w Pradze lożę odrębną, następnie zaś w 1932 r. Czechosłowacką Wielką Lożę „Warsztat Ludzkości” (Československá Velika Lože „Dílna lidskosti”) i drugą lożę praską. Jej założyciele byli zdecydowanymi wolnomysłicielami, na członków chcieli pozyskać osoby z dolnych grup inteligencji czeskiej i z warstw ludowych. Zamierzali wolnomularstwo uludowić. Na podstawie rytuałów Wielkiego Wschodu Francji opracowali swój odrębny obrządek, który nazwali czechosłowackim nowoczesnym i reformowanym. Organizacja ta była narodowo jednolita, czeska, latem 1933 r. liczyła 43 członków. Wszystkie trzy drobne odłamy współpracowały ze sobą i użyczały sobie nawzajem pomieszczeń. Pozostawały natomiast z racji nieuznawania ich przez Narodową Wielką Lożę i „Lessinga” na uboczu głównego nurtu krajowego życia wolnomularskiego⁶⁹.

W OBRONIE REPUBLIKI I DEMOKRACJI (1934-1938)

Nowe komórki organizacyjne Narodowej Wielkiej Loży powstały w latach 1934–1935 w miastach Tabor, Hradec Králové i Czeskie Budziejowice w Czechach, w Bańskiej Bystrzycy i Plešivec w Słowacji oraz w Użhorodzie na Ukrainie Zakarpackiej. Ponadto przyjęto w tym czasie w skład obediencji wszystkie 4 loże Wielkiego Wschodu Czechosłowackiego i koszycką wolnomularstwa zreformowanego. W dwu

⁶⁷ *Annuaire de la Maçonnerie Universelle 1930*, Berne [1931], s. 315; *Ausland*, „Alpina”, 1934, nr 20, s. 299; *Odchody*, SZ, 1938, nr 7/10, s. 147n.; *Das Blaubuch der Weltfreimaurerei, Jahrband 1934*, Wien 1934, s. 54, 71.

⁶⁸ *C. van Dalen's Kalender für Freimaurer auf das Jahr 1932*, Leipzig b. r. w., s. 326; *Die Brücken*, „Kette”, 1929, nr 2, s. 10; *Tchécoslovaquie*, „Bulletin de la Grande Loge de France”, 1931, nr 3, s. 155; *Zpráva Vel. Taj.:*, SZ, 1932, nr 5/6, s. 80n.; *Literatura*, tamże, s. 95; *Anmerkungen*, „Der Freimaurer”, [1936], nr 2, s. 8; *Geschichtliches*, tamże, nr 3, s. 12.

⁶⁹ *Několik dat z historie Čsl. V. L. „Dílna lidskosti”*, SZ, 1934, nr 2, s. 45n.; *O vzniku a poslání Čsl. V. L. „Dílna lidskosti”*, tamże, 1936, nr 3, s. 35n.

latach następnych przyłączyła się Wielka Loża „Dilna lidskosti” oraz dwie pozostałe loże wolnomularstwa zreformowanego (zob. zał. 1). Tak więc w ciągu 4 lat liczba placówek Narodowej Wielkiej Loży więcej niż podwoiła się — z 12 łóż i 2 kółek w końcu 1933 r. do 25 łóż i 4 kółek w końcu 1937 r. Rok następny nie przyniósł żadnych zmian. Jeśli w 1933 r. wolnomularstwo czeskie miało poza Pragą ośrodki w 7 miejscowościach (Czechy — 1, Morawy — 3, Słowacja — 3), to w 1937 r. już w 13 (Czechy — 4, Morawy — 3, Słowacja — 5, Ukraina Zakarpacka — 1). Równocześnie zwiększyła się liczba członków z ok. 720 w końcu 1933 r. do 992 w grudniu 1935 r., tj o ok. 38% (zob. zał. 3). Nadal byli nimi niemal wyłącznie inteligenci, w końcu 1933 r. samych wykładowców szkół wszelkich szczebli było tu 132, tj. 18% ogólnej liczby członków. W związku z tym zaczęto na wzór francuski tworzyć w obrębie obediencji zrzeszenia zawodowe, co miało ułatwić docieranie do rozmaitych środowisk i wywieranie wpływu na ich postawę. Najwcześniej, w końcu listopada 1933 r., powstało stowarzyszenie lekarzy planowane zaś, w tym czasie kółko pedagogiczne ukonstytuowało się dopiero w grudniu 1936 r. W rok później powołano do życia stowarzyszenie ekonomistów (działaczy gospodarczych). W październiku 1934 r. zapadła decyzja o założeniu kółka adwokatów, o którego dalszych losach brak wiadomości. Podjętej w poprzednim okresie działalności wśród młodzieży nie zdołano szerzej rozwinąć. Mimo narad w tej sprawie czynne było nadal tylko kółko młodzieżowe w Pradze⁷⁰, Jako obediencja złożona przeważnie z osób o dochodach stałych Narodowa Wielka Loża nie odczuwała tak mocno, jak „Lessing”, kryzysu gospodarczego i zdołała ze zgromadzonych przez siebie środków pieniężnych nabyć w Pradze budynek, którego uroczyste poświęcenie odbyło się 16 V 1936 r.⁷¹

Ten pomyślny rozwój wolnomularstwa w Czechosłowacji był zjawiskiem wyjątkowym w ówczesnej Europie Środkowo-Wschodniej. Tu jedynie państwo nie stawiało przeszkód jego rozbudowie organizacyjnej i działalności⁷². Wynikało to z sytuacji czeskiej burżuazji i związanych z nią kół inteligencji po dojściu do władzy w Niemczech Hitlera. Zainteresowane w utrzymaniu systemu wersalskiego, bezpośrednio zagrożonego teraz w skali międzynarodowej przez siły prawicowe, pośrednio zaś i w dalszej perspektywie przez lewicę rewolucyjną, chętnie przyłączały się do koncepcji antyfaszystowskiego bloku państw pokojowych, zgadzały się też na prowadzenie tej polityki również wewnątrz kraju pod hasłem obrony demokracji. Czołowymi rzecznikami tej linii postępowania była skupiona wokół Masaryka

⁷⁰ *Z domácích dilen*, SZ, 1934, nr 1, s. 22; nr 9, s. 190; 1937, nr 10, s. 174n.; 1938, nr 2, s. 32. Za przykład składu społecznego loży czeskiej może służyć skład loży „Cestou světa” (Brno). Spośród jej 56 członków w grudniu 1935 r. 25 było wykładowcami uczelni wyższych (44,6%), 10 lekarzami (17,9%), 7 nauczycielami szkolnymi (12,5%), 8 urzędnikami państwowymi i komunalnymi (14,3%), 6 urzędnikami prywatnymi (10,7%). *Z domácích dilen*, SZ, 1936, nr 4, s. 66.

⁷¹ *Das Jahrbuch der Weltfreimaurerei 1935*, Wien 1935, s. 143; *Slavnost otevření nových chrámů*, SZ, 1936, nr 6, s. 81.

⁷² „Das Jahrbuch”, s. 142; Menzel, *Karlsbad „Munificentia”*, DdR, 1935, nr 7/8, s. 127.

i Beneša grupa polityków tzw. „skupina Hradu”, tradycyjnie występująca w roli pryncypialnych rzeczników demokracji burżuazyjnej. Z tym środowiskiem było blisko związane od początku swego istnienia personalnie i ideowo wolnomularstwo Narodowej Wielkiej Łoży, działalność państwową Beneša wręcz nazywało ono „wolnomularstwem w praktyce”⁷³. W zmienionej sytuacji międzynarodowej popierali to środowisko również liberalni i reformistyczni przywódcy mniejszości narodowych, co umożliwiało ich grupom wolnomularskim pójście na zjednoczenie organizacyjne z czeską centralą.

Z pełnego poparcia, jakiego Narodowa Wielka Łoża udzielała polityce Masaryka-Beneša, wynikał w gruntownie zmienionej po 1933 r. sytuacji międzynarodowej i wewnętrznej państwa jej nowy kurs organizacyjno-ideowy nazywany „wolnomularskim konstruktywizmem”. Założona w 1934 r. placówka w Užhorodzie nie miała już być, jak dotychczasowe tej obediencji, organizacją tylko Czechów i Słowaków, lecz — co najmniej w teorii — również miejscowych Ukraińców. Do wyznaczonych jej zadań należała propaganda wśród nich wolnomularstwa i pozyskanie z nich nowych adeptów⁷⁴. W wyniku przyjęcia łóż Wielkiego Wschodu Czechosłowackiego i obrządku zreformowanego znaleźli się w Narodowej Wielkiej Łoży nie tylko pojedynczy Niemcy i Węgrzy, lecz i złożone z nich komórki organizacyjne, którym zezwolono nadal posługiwać się w obrzędowości i życiu wewnętrznym językiem ojczystym ich członków. Wielka Łoża przekształciła się więc w 1935 r., nie bez oporu ze strony części członków, z organizacji wolnomularzy narodu panującego w ogólnopaństwowo-wielonarodową, opartą na zasadzie „open door” (otwarte drzwi) dla członków wszystkich narodowości zamieszkujących Republikę. Zewnętrznym tego wyrazem były wydawane od 1936 r. obcojęzyczne dodatki do oficjalnego organu obediencji „Svobodný zednář” — niemiecki „Der Freimaurer” i węgierski „A Szabaddömüves”.

Odpowiednio sformułowano teraz narodowościowy program wewnątrzorganizacyjny — „braterska tolerancja i braterska współpraca”. Jego szerszą interpretację, mającą zastosowanie również do stosunków w życiu publicznym, dał później jeden z dostojników obediencji: nie chcemy zostać utrakwistami, nie chcemy się wzajemnie denacjonalizować, lecz wzajemnie szanować, mamy wspólną ojczyznę. Wyraźniej też akcentowano zasadniczą demokratyczną postawę, co znalazło formalny wyraz w zawartym 26 IV 1934 r. z „Lessingem” porozumieniu (konkordacie), którego punkt czwarty zawierał zobowiązanie obu stron, iż „nie będą przyjmować członków organizacji, które we współżyciu ludzi i narodów nie uznają demokracji-

⁷³ *K padesátinám br.*: Ed. Beneše, SZ, 1934, nr 6, s. 113.

⁷⁴ *Boháty rok K.*: U. ., SZ, 1936, nr 1, s. 3; J. Semík, *Mimořádné valné schromáždění NVLČS* tamże, 1935, nr 9, s. 177. Na nadzwyczajnym walnym zebraniu Narod. WL, 27 X 1935, spośród 78 delegatów 10 głosowało przeciw wnioskowi o przyjęcie w jej skład wielonarodowościowych łóż Wielkiego Wschodu Czechosl. Tamże, s. 178.

cznych zasad równości, wolności i braterstwa, chciałyby rządzić za pomocą przemocy i prześladowania jednostek, grup, ras lub narodów”⁷⁵.

Dyskutowane w łóżach zwycięstwo hitleryzmu w Niemczech oraz sytuacja w pozostałych krajach sąsiednich rządzonych przez reżymy autorytarne doprowadziły do powszechnej aprobaty teraz już wyraźnie i wielokrotnie w różnych wariantach formułowanych ogólnych wniosków, stwierdzających, iż „wolnomularstwo jest na śmierć i życie związane z demokracją”, natomiast „droga dyktatury to antyhumanizm, antypacyfizm i nienawiść, sprzeczne ze Starymi Obowiązkami”, tj. z dawnymi podstawowymi zasadami wolnomularstwa. Z tego zaś wyprowadzono już aktualnopolityczne konkluzje w rodzaju, że „humanitarne i demokratyczne zasady państwa czechosłowackiego bronią nas wszystkich przed brutalnymi i nieodpowiedzialnymi represjami; że jest zatem moralnym obowiązkiem wolnomularstwa ... państwo to swoimi siłami ugruntować i umocnić, co najlepiej zrobimy przez skonsolidowanie własnych szeregów”, Czechosłowację zaś nazywano „wyspą, na której jest urzeczywistniona swoboda myśli i działania”. Na tym tle powstał już w 1936 r. projekt utworzenia wspólnego frontu wszystkich organizacji humanitarnych, etycznych, mistycznych itp. dla obrony Czechosłowacji i jej swobód demokratycznych. Nawiązanie z nimi współpracy miała ułatwić uchwała walnego zebrania Wielkiej Łoży z 7 IV 1935 r., która — wbrew wcześniejszym postanowieniom — zezwalała na równoczesną przynależność do wolnomularstwa i do Odd Fellows (IOOF), Bnei-Brith i Bractwa Starych Obrządków (Stow. Św. Graala). Nowa decyzja została przychylnie przyjęta przez te organizacje. Jednak mimo wznawianych prób ów wspólny front nie powstał do września 1938 r.⁷⁶

Wielu wolnomularzy zajmowało w drugiej połowie lat trzydziestych w Republice najwyższe stanowiska, zaczynając od prezydenckiego (E. Beneš) i ministra spraw zagranicznych (K. Krofta). Od wielu lat byli też przewodniczącymi Czeskiej Rady Narodowej (B. Němec, J. Kapras). W 1936 r. został po raz pierwszy wolnomularz wybrany rektorem Uniwersytetu Karola w Pradze. Był nim ówczesny wielki mistrz K. Weigner. „Członkowie Wielkiej Łoży Narodowej — podawał jej dokument z 1934 r. przeznaczony dla Międzynarodowego Zrzeszenia Wolnomularskiego — stanowią elitę wszystkich stronnictw i wszystkich kierunków politycznych”. Odgrywali też sporą rolę w liczącej kilkaset tysięcy członków starej organizacji gimnastyczno-społecznej „Sokół”. Nie było natomiast wolnomularzy w ugrupowaniach skrajnie prawicowych, nie poddano też rewizji przepisu zakazującego przyjmowania

⁷⁵ *Boháty rok...*, s. 7; *Další krok*, SZ, 1937, nr 10, s. 163; *Z domácích dílen*, tamże, 1934, nr 7, s. 132.

⁷⁶ J. Kabelík, *Náš úkol*, SZ, 1934, nr 1, s. 9; J. Sedmík, *Zednářský konstruktivism*, tamże, 1936, nr 4, s. 55; K. Weigner, *Za demokraciu a za pravdu*, tamże, 1935, nr 1, s. 1; *XII Valné shromáždění NVLČS*, tamże, 1935, nr 5, s. 85; J. Sedmík, *Zednářský konstruktivism*, tamże, 1936, nr 4, s. 56; *Zprávy*, tamże, 1938, nr 5, s. 96; *Tschechoslowakei*, WFZ, 1935, nr 2, s. 32; *Svobodní zednáři v nás*, „Přatelství”, 1935, nr 6, s. 96.

komunistów do łóż⁷⁷. Po postanowionym w październiku 1934 i urzeczywistnionym w kwietniu 1935 r. połączeniu się partii czeskich narodowych demokratów za skrajnie prawicową i szowinistyczną Národní Liga J. Stříbrnego i takimże Národní Front prof. Mareša wolnomularze, których wielu należało do pierwszego z tych ugrupowań, opuścili je. Część przeszła do partii czeskich narodowych socjalistów, której patronował Beneš, inni stali się bezpartyjnymi. Z ich kręgu wyszła inicjatywa utworzenia Towarzystwa Wolnych Wyborów. Występowało ono przeciwko systemowi wyborczemu opartemu na listach partyjnych. Na czele Towarzystwa stał ówczesny zastępca wielkiego mistrza, później ostatni w. mistrz, prof. prawa cywilnego Václav Hora, popierał tę inicjatywę w. mistrz K. Weigner. Akcja ta, w wypadku powodzenia, mogła Narodowej Wielkiej Łoży umożliwić uzyskanie mandatów parlamentarnych niezależnie od powiązań partyjnych. Łoże uprawiały niejednokrotnie działalność polityczną typu ponadpartyjnego. Łoży użhorodzkiej postawiło kierownictwo zadanie, by doprowadziła do pogodzenia się na Ukrainie Zakarpackiej dotąd ostro wzajemnie się zwalczających kierunków: ukraińskiego i ruskiego. Na pograniczu filantropii i polityki znajdowała się pomoc materialna udzielana emigrantom politycznym z Niemiec i Austrii, współpraca ze społecznymi komitetami pomocy tym ludziom, jak również zbiórka pieniężna na rzecz wolnomularzy hiszpańskich, którzy stali się ofiarami wojny domowej. Mimo coraz ostrzejszych ataków skrajnej prawicy czeskiej i grup faszystowskich na działalność polityczną wolnomularstwa, napastliwych ulotek i publikacji opinia publiczna była przeświadczona, że służy ono czeskiej sprawie narodowej i czeskiej racji stanu⁷⁸.

Lata 1934—1948 okazały się dla rozwoju organizacyjnego „Lessinga” znacznie mniej pomyślne niż dla jego partnera czeskiego. Liczba placówek zwiększyła się z 27 łóż i 2 kółek w Pradze i 21 w innych miejscowościach w końcu 1933 r. do 30 łóż i 5 kółek w stolicy i w 26 innych miastach wiosną 1936. Faktycznie przybyła w tym okresie tylko jedna łoża w Usti nad Łabą, zdołano natomiast reaktywować dwie dawne węgierskie na Ukrainie Zakarpackiej (Berehovo, Mukaczew) i jedną w Słowacji (Rimavská Sobota). Za to, co było wypadkiem wyjątkowym w całym okresie międzywojennym, zerwała z centralą na początku 1936 r. łoża w Teplice-Šanov. Nowe kółka powstały w Czechach (Czeskie Budziejowice i Teplice-Šanov) i w Svitavie na Morawach. W marcu 1934 r. miał „Lessing” 1460 członków, w rok później osiągnął swój najwyższy stan — 1470 osób. Odtąd rozpoczął się w życiu organiza-

⁷⁷ *Rapport présenté au Convent de l'Association Maç. Internationale*, s. 11; *Z domácích dílen*, SZ, 1934, nr 1, s. 22; R. Barta, *Sokol a zednářství*, tamże, nr 2, s. 25n.; *Zprávy*, tamże, 1936, nr 6, s. 112; F. Beďnář, *Pohled do života norských bratří*, tamże, 1937, nr 10, s. 172; *Ausland*, „Alpina”, 1935, nr 24, s. 365; *Besonders scharf*, DdR, 1934, nr 1, s. 19.

⁷⁸ Jacobi, *op. cit.*, s. 106, 109; W. Filochowski, *Cierpkie pobratymstwo*, Warszawa 1938, s. 286n.; *Boháty rok*, SZ, 1936, nr 1, s. 5; *Z domácích dílen*, tamże, 1933, nr 9, s. 163; nr 10, s. 183; 1934, nr 5, s. 106; 1936, nr 3, s. 42; *La révolution vaincue en Espagne*, „Revue Internationale des Sociétés Secrètes”, 1939, nr 6, s. 188.

cyjnym wyraźny regres, liczba członków systematycznie się zniżyła, do 1433 w marcu 1938 r. (zob. zał. 2 i 4).

Zastój i regres były spowodowane dwu okolicznościami o nierównym znaczeniu. Kryzys gospodarczy mocno uderzył w te warstwy średnie, z których „Lessing” uzupełniał i zwiększał swoje szeregi — przede wszystkim w prywatnych pracowników umysłowych — i koszty związane z przynależnością do loży częściowo zahamowały dopływ z nich do organizacji. Nieporównanie większą rolę odegrały natomiast postępy niemieckiego szowinizmu i hitleryzmu. Już w 1933 r., tuż więc po zwycięstwie hitleryzmu w Niemczech, wycofało się nieco osób z loż na terenach pogranicznych, m. in. wystąpił mający 10-letni staż wolnomularski redaktor „Aussinger Tagblatt” O. Hatschek. Kolejna fala występowania z loż rozpoczęła się po olbrzymim sukcesie Partii Niemców Sudeckich w majowych wyborach parlamentarnych w 1935 r. i początkowo objęła jedynie tereny pograniczne, na których liczba członków w poszczególnych placówkach znacznie się zmniejszyła, np. w największej z nich, w Karlovych Varach, z 80 osób w czerwcu 1935 r. do 62 w czerwcu 1937 r. Nowi kandydaci niemal zupełnie się nie zgłaszali, co spowodowało, że zwiększyła się średnia wieku członków. Wiosną i latem 1938 r., kiedy niemal całe życie publiczne Niemców czechosłowackich konsolidowało się wokół partii Konrada Henleina, ucieczka z loż niemieckich „Lessinga” stała się zjawiskiem powszechnym. Jedni tak postępowali, zmuszeni koniecznością bądź ulegając terrorowi sfaszyczonej mieszczańskiej opinii publicznej, inni przechodzili z własnej woli na stronę silniejszego⁷⁹. Na skutek tego zwiększał się w tych lożach odsetek osób pochodzenia żydowskiego, w niektórych doszedł nawet do 60%⁸⁰. Podobnych zjawisk, przynajmniej w takich rozmiarach, nie było w węgierskich lożach „Lessinga”.

Na podobieństwo obediencji czeskiej powstała w kwietniu 1934 r. praska grupa lekarzy-wolnomularzy, która nawiązała współpracę ze swoim odpowiednikiem czeskim. Kontynuowano też działalność młodzieżowej „Amicitia” i zdecydowano się przyjmować do niej również młodzież z rodzin niewolnomularskich. „Lessing” włączył się też do zapoczątkowanej w 1934 r. akcji „Demokracja na rzecz młodzieży” i był oficjalnie reprezentowany na ważniejszych praskich naradach w tej sprawie. W związku z trudną sytuacją materialną członków w działalności wewnętrzorganizacyjnej ważne miejsce zajęła sprawa wzajemnej pomocy. W 1936 r. reaktywowano

⁷⁹ „Jahrbuch der Weltfreimaurerei”, s. 142n; *Karlsbad*, DdR, 1934, nr 7/8, s. 140; 1937, nr 8/9, s. 129; *Die XVIII ordentliche Bundesversammlung*, tamże, 1936, nr 6, s. 89; *Freimaurerloge „Latomia in der Bergen”*, *Reichenberg*, tamże, 1937, nr 11, s. 160; *Tätigkeitsbericht*, tamże, 1938, nr 5, s. 74n.; A. Goldschmied, *Zur Psychologie der Fahnenflucht*, tamże, 1938, nr 6/7, s. 84n.; F. Hasselbacher, *Entlarvte Ferimaurerei*, t. III, Berlin 1939, s. 39.

⁸⁰ D. Schwarz, *Die Freimaurerei*, Berlin 1944, s. 43; Filochowski (*op. cit.*, s. 300) podaje na podstawie czeskiego elaboratu antymasońskiego znacznie wyższy odsetek osób tego pochodzenia — 80%. Można jednak sądzić, iż Schwarz, do którego książki napisał przedmowę Kaltenbrunner, nie miał potrzeby zaniżyć tego wskaźnika, posługiwał się zaś konkretnymi danymi.

wolnomularskie biuro pośrednictwa pracy dla członków łóż, zachęcano również do kupowania w sklepach i warsztatach, których właściciele byli wolnomularzami⁸¹.

Mimo wynikających z sytuacji swoich członków trudności finansowych nadal łożył „Lessing” i jego placówki terenowe znaczne sumy na cele charytatywne: w 1933/34 r. — 450 tys. Kč. w następnym — 400 tys., w 1935/36 r. — ok. 0,5 mln. Znaczną część tych sum wydano na pomoc emigrantom z Niemiec i przybyłym z Austrii po lutowych walkach 1934 r. W ramach organizowanej przez komitet czeskich pisarzy i intelektualistów akcji pomocy dla głodującej ludności regionu sudeckiego wysłano ponadto w 1936 r. 600 paczek żywnościowych, na których uwidoczniiono, że jest to dar od niemieckich wolnomularzy w Czechosłowacji. Miarą tego, jak mocno kryzys dotknął członków łóż, może być okoliczność, że z sumy wydanej w 1935/36 r. na dobroczynność co najmniej 2/5 zużyto na pomoc dla własnych członków⁸².

O rozwoju wydarzeń w Niemczech w pierwszych miesiącach rządów hitlerowskich dowiadywali się członkowie „Lessinga”, zwłaszcza Niemiec, nie tylko z prasy, lecz i od napływających stamtąd emigrantów-wolnomularzy, z którymi stykali się m. in. na posiedzeniach łożowych. Toteż w łożach zaczęły rozlegać się głosy, wskazujące na to, że w przeżywanym okresie reakcji wolnomularze powinni przejść do porządku nad dzielącymi obediencje różnicami, a stworzyć jednolity front przeciw wrogom zewnętrznym, tj. przeciw ostro atakującym cały ruch ugrupowaniom politycznym. W związku z tym tu i ówdzie zaczęto wręcz stawiać pytanie, czy przynależność niektórych wolnomularzy do prawicowych stronnictw nacjonalistycznych daje się pogodzić z ich przynależnością do łoży. Kierownictwo „Lessinga” jeszcze na początku 1934 r. przeciwstawiało się tego rodzaju tendencjom, podkreślało apolityczny charakter organizacji, opowiadało się za tolerowaniem w łożach ludzi wszystkich bez wyjątku poglądów, nawet wypowiadało się przeciw określaniu w sensie pejoratywnym niektórych ugrupowań czy środowisk jako ekstremistycznych. Uważało, że zadaniem wolnomularstwa jest przeniknąć w te kręgi i powstrzymać je od nieprzemysłanych kroków. Postawa taka nie dawała się jednak utrzymać, była bowiem zbyt abstrakcyjna i sprzeczna z aktualną sytuacją, w łożach zaś rozwój szedł w zupełnie przeciwnym kierunku. Członkowie o poglądach prawicowych czy ewoluujących na prawo, jeśli nawet jeszcze z łoży nie występowali, to przestawali brać udział w jej posiedzeniach i dyskusjach, słowem, dystansowali się od niej. Na skutek tego do głosu dochodzili przeciwnicy prawicy, rzecznicy

⁸¹ *Freim [au] rerisch-ärztl. Nachrichtenstelle*, DdR, 1934, nr 5, s. 103; nr 6, s. 122; E. Popper, *Bericht des Grossgabenpflegers*, tamże, 1935, nr 7/8, s. 119; *Die XVIII ordentliche Bundesversammlung*, tamże, 1936, nr 6, s. 90; *Prag*, tamże, 1934, nr 5, s. 105; *Die freimaurerische Stellenvermittlung*, tamże, 1936, nr 11, s. 172; [bez tyt.], tamże, 1938, nr 2, s. 23; *Einkaufsquellen-Nachweis berufstätiger Schwester*, tamże, s. 24.

⁸² H. Gans, *Jahresbericht*, DdR, 1934, nr 6, s. 116; W. Freund, *Jahresbericht*, tamże, 1935, nr 7/8, s. 116; H. Hecht, *Hilfsaktion des Komitees tschechischer Schriftsteller und Intellektualisten für das sudetendeutsche Gebiet*, tamże, 1936, nr 7/8, s. 118n.

czynnej z nią walki. Na uroczystym otwarciu nowej loży w Brnie (21 IV 1934) padły już słowa o tym, iż „dalsza bierność naszego ruchu oznacza upadek humanitaryzmu, a z upadkiem humanitaryzmu umiera demokracja, tak samo jak zniesienie demokracji oznacza mogiłę humanitaryzmu” i o obowiązku jawnego występowania na rzecz demokracji oraz w obronie państwa czechosłowackiego, „dopóki ono wyraża zasady demokratyczne”. Zawarty w tym czasie konkordat z Narodową Wielką Lożą uzależniał – o czym już była mowa – przyjęcie nowych adeptów do jednej z obu obediencji od wyznawania przez nich demokratycznych przekonań. W kilka miesięcy później w artykule wstępnym oficjalnego organu „Lessinga” znalazło się stwierdzenie: „Niemiec w Czechosłowacji korzysta dziś z większej wolności niż Niemiec w samych Niemczech”, oraz ostra krytyka reżymów dyktatorskich. Ewolucja posuwała się dalej, znany pisarz i publicysta, Johannes Urzidil, który teraz stał się do pewnego stopnia ideologiem „Lessinga”, wyznaczał mu kilka głównych zadań. Należało do nich – obok kultywowania i rozwijania dóbr kulturalnych upadłego w Rzeszy wolnomularstwa – krzewienie i umacnianie wśród Niemców sudeckich humanitaryzmu i demokracji, współpraca z wolnomularstwem czeskim dla osiągnięcia w kraju pokoju narodowościowego i społecznego oraz paraliżowanie wrogiego ludzkości oddziaływania niemieckiego narodowego socjalizmu. Oznaczało to włączenie się „Lessinga” do burżuazyjnego skrzydła frontu antyfaszystowskiego. Łoże ten kierunek działalności aprobowało⁸³. Poszukiwanie sprzymierzeńców zbliżyło łoże do niemieckojęzycznych miejscowych placówek Odd Fellows, z którymi dzielono się pomieszczeniami organizacyjnymi⁸⁴.

Z tą orientacją wewnątrz krajową łączyło się akcentowanie potrzeby walki o pokój na arenie międzynarodowej i współdziałanie z siłami pokojowymi. W oficjalnym dokumencie aprobowano wyniki Światowej Konferencji Pokoju w Brukseli (3–6 IX 1936)⁸⁵. Całkowicie negatywny, również w pierwszych latach po dojściu Hitlera do władzy, stosunek do ruchu socjalistycznego i komunistycznego uległ od 1936 r. złagodzeniu. Dostrzegano teraz pokojową politykę ZSRR, mówiono też o nici łączącej owe ruchy z tradycją humanistyczną⁸⁶.

Ewolucja polityczna „Lessinga” prowadziła do zacieśnienia współpracy z wolnomularstwem Narodowej Wielkiej Loży. W obliczu wyraźnego już zagrożenia ca-

⁸³ Günthersberg, *Die Weihnachtsbotschaft Masaryks*, DdR, 1934, nr 1, s. 1nn.; *Aussig*, tamże, s. 14; K. Lamač, *Festzeichnung*, tamże, 1934, nr 6, s. 114; *Freimaurerei und Demokratie*, tamże, nr 10, s. 173n.; *Die XVIII ordentliche Bundesversammlung*, tamże, 1936, nr 6, s. 89; J. Urzidil, *Die Sendung der Lessing-Brüder in der Tschechoslowakischen Republik*, WFZ, 1935, nr 4, s. 54nn.

⁸⁴ *Brünn*, DdR, 1934, nr 6, s. 118; *Die Novemberheft des Cabeltow*, tamże, 1936, nr 2, s. 30.

⁸⁵ *Der Freimaurer und der Friede*, DdR, 1934, nr 11, s. 190; *An die Bundeslogen*, tamże, 1935, nr 11, s. 169.; *Aufruf zur Weltfriedenarbeit*, tamże, 1936, nr 10, s. 147n.

⁸⁶ L. Karpe, *Ein grosses Sterben*, DdR, 1933, nr 6, s. 153n.; *Die Bekenntnispflicht des Maurers*, tamże, 1935, nr 7/8, s. 106; A. Goldschmied, *Der Niedergang der Humanitätsidee und die Grundlagen ihrer Wiederaufrichtung*, tamże, 1936, nr 2, s. 19n.

łości państwa przez hitleryzm i jego sudecko-niemiecką agenturę wolnomularstwo lessingowskie uznało, że głównym zadaniem całego wolnomularstwa w Czechosłowacji jest doprowadzenie do porozumienia Czechów i Niemców. Łoże niemieckie w Libercu i Jabłońcu nad Nysą na pograniczu sudeckim, najmocniej więc odczuwające presję hitleryzmu, rzuciły w połowie 1936 r. hasło, że trzeba w pracy nad porozumieniem obu narodów przejść od słów do czynów. Podchwyciły je czeskie łoże w Pradze. Pod koniec lipca odbył się w Mladá Boleslav 60-osobowy zjazd obu łóż sudeckich i czeskich z Pragi, na którym wybrano komitet roboczy. Inicjatywa ta wyprzedziła nieco zmierzające w takim kierunku przemówienia prezydenta Republiki Beneša, wygłoszone w sierpniu w Libercu i Jabłońcu. Jesienią tego roku odbyły się w kilku łóżach sudeckich wspólne z przybyłymi członkami łóż praskich zebrania oraz analogiczne w Pradze. Niemieckim wolnomularzom, obawiającym się aneksji pogranicza sudeckiego przez Rzeszę, dodawali ich czescy współbracia organizacyjni otuchy, zapewniając ich o nierozzerwalności ich wspólnej więzi. Akcja ta jednak z czasem zamarła. Zapewne nie bez wpływu na to były coraz ostrzejsze i nieustające ataki prasy Partii Niemców Sudeckich na wolnomularstwo. Łoże w Sudetach działały, czy nawet tylko zbierały się w coraz trudniejszych warunkach, wpływy zaś najbliższej im politycznie Partii Wolności szybko malały⁸⁷.

Hitlerowska aneksja Austrii w marcu 1938 r., po której nowa fala emigrantów — w tym również wolnomularzy — napłynęła do Czechosłowacji, unaoczniała członkom „Lessinga” niebezpieczeństwo, jakie unosi się nad ich głowami. Niektórzy, jak przewodniczący łoży w Brnie dr Egon Thieben, brali osobiście udział w nielegalnym przerzucaniu do Czechosłowacji zagrożonych represjami austriackich współbraci organizacyjnych⁸⁸.

Wkrótce już kolejne zaostrzenie się kryzysu sudeckiego zmusiło całe wolnomularstwo Czechosłowacji do niedwuznacznego określenia swej postawy. Wiosną 1938 r. nowo wybrany wielki mistrz Narodowej Wielkiej Łoży — prof. Václav Hora z Uniwersytetu Karola — w swym pierwszym przemówieniu (24 IV), zwracając się do wolnomularzy, wskazał im, jak postępować mają w życiu pozalóżowym: „Przyniesiecie pożytek swemu państwu, gdy zawsze i wszędzie, przy każdej sposobności będziecie zwracali szczególną uwagę i podkreślali zalety demokracji, a występowali przeciw jakimkolwiek, nawet zamaskowanym dążnościom czy chociażby nieznacznym przejawom totalitaryzmu. Będzie państwu naszemu służyć, gdy będziecie ... szerzyć świadomość tego, że nie chodzi nam o jednostki ani o klasy czy partie, lecz o wszystkich i wszystko, o to, czy pozostaniemy jako ludzie wolni, czy też popadniemy w jarzmo i spadek niewoli przekażemy swoim potomkom”.

⁸⁷ *Další krok*, SZ, 1937, nr 10, s. 163; *Aufklärung und Abwehr*, DdR, 1937, nr 4, s. 54n.; G. U.V., *Freimaurerloge „Latomia in den Bergen”*, Reichenberg, tamże, 1937, nr 11, s. 160.

⁸⁸ *France*. „*La Chaîne d'Union*” 1938/39, s. 445. Po wkroczeniu w 1939 r. Niemców do Czechosłowacji Thieben popełnił samobójstwo.

W pierwszych dniach lipca na uroczystym posiedzeniu loży „J. A. Komenský” (Praga), w którym wzięli udział goście z Francji, Jugosławii, Anglii i USA, przewodniczący zapewniał ich, że wolnomularze czescy wspólnie z niemieckimi pracują nad urzeczywistnieniem w Republice zgodnej współpracy obu narodów, nie porzucą w obecnej dobie narastającego szowinizmu ideału zbratania narodów i wierzą w zwycięstwo prawdy, w pokój i harmonię pomiędzy narodami⁸⁹.

Uchwalone 2 IV 1938 r. orędzie „Lessinga” do łóż i członków przypominało im statutowe zobowiązanie do posłuszeństwa wobec władzy państwowej i do utrzymania w kraju pokoju. Czechosłowacja nazwana tu została „państwem ojczystym, któremu zawdzięczamy prawo do niczym nie zakłóconej działalności wolnomularskiej i dwadzieścia lat spokojnego, owocnego rozwoju”. Zobowiązuje to „do udzielenia jej pomocy, nie oszczędzając sił”. Uspokajająco brzmiało zawarte w orędziu zapewnienie, że — według oceny „Lessinga” — „wolnomularze w tym państwie nie mają żadnych podstaw do niepokoju i mogą z ufnością spoglądać w przyszłość”. Kolejne orędzie z końca czerwca dalekie już było od tego optymizmu. Podkreślało powagę sytuacji i mówiło o niepokojących objawach, o dezercjach z organizacji i niezmiernie trudnej sytuacji niektórych łóż, w których „światło ... nie potrafi już przebić się przez panujące dookoła ciemności i wierne, chroniące je ręce z trudem chronią je przed burzą, która grozi zgaszeniem go”. Znalazły się tu jeszcze słowa nadziei, wiary w to, „że szczytowy punkt kryzysu już przekroczono i siła burzy słabnie”⁹⁰.

Dyktat monachijski przekreślił nadzieje i rachuby obu organizacji wolnomularskich Czechosłowacji. Narodowa Wielka Loża, niezmiernie wierna polityce Beneša, nie zdobyła się na najmniejszą chociażby krytyczną uwagę wobec kapitulacji rządowej. Jej gorzkie owoce dla wolnomularstwa nie dały na siebie długo czekać. Autonomiczny rząd Słowacji natychmiast po swoim ukonstytuowaniu się rozwiązał na swoim terenie loże, ich majątek skonfiskował, członków zaś poddał obserwacji policyjnej. W Czechach rząd, w którym po rekonstrukcji w dniu 4 października pozostało co najmniej 3 wolnomularzy (gen. J. Syrový, dr V. Fajnor, dr Ladislav Feierabend) nie wykazał podobnych skłonności. Niemniej kierownictwa obu obediencji 10 października wspólnie podjęły decyzję o dobrowolnym rozwiązaniu ich organizacji, o czym zawiadomiono oficjalnie członków. Chciano w ten sposób zapobiec przykrew sytuacji, jaka by się wytworzyła, kiedy — co było rzeczą łatwą do przewidzenia — grupy faszystowskie podejmą kampanię antywolnomularską. Rozwiązanie motywowano oficjalnie chęcią przyczynienia się do osiągnięcia

⁸⁹ F. R[ichter], *XVI Valné shromáždění NVLČS*, SZ, 1938, nr 5, s. 70; *Z domácích dilen*, tamże, 1938, nr 7/10, s. 150.

⁹⁰ *Die Botschaft des Bundesrates und des Ehrw [ürdig]sten Gr[oss]-M[eisters] and alle Bauhütten und Brüder*, DdR, 1938, nr 4, s. 49; *Botschaft des Ehrw[ürdig]sten Grossmeisters zum Johannisfest 1938*, tamże, 1938, nr 8, s. 97.

ZAŁĄCZNIK

1. Loże i kółka wchodzące w skład Narodowej Wielkiej Loży Czechosłowackiej

Miejscowość	Kółko		Loża		data poświęcenia
	nazwa	data założenia	nazwa	założenia	
Praga	—	—	Jan Amos Komenský	26 X 1918 (12 V 1919)	28 IX 1919
Praga	—	—	Národ	28 III 1919	5 XI 1919
Praga	—	—	Dílo	15 XII 1919	.
Praga	—	—	Dvacátýosmý Říjen	15 XII 1919	.
Praga	—	—	Dobrovský	15 XII 1919	a
Praga	—	—	Týn (poprz. Umění)	15 XII 1919	b
Praga	—	—	Safařík	15 XII 1919	b
Praga	—	—	Fügner	15 XII 1919	b
Pilzno	Sinceritas u čter řek	16 XI 1921	Josef Dobrovský	18 V 1922	25 VI 1922
Bratysława	Ján Kollár	26 XI 1924	Ján Kollár	15 V 1925	31 X 1925
Koszyce	—	—	Pavel Josef Safařík	14 IX 1925	9 I 1926
Brno	Edvard Babák	17 III 1926	Cestou Světa	13 X 1926	18 XII 1926
Praga	—	—	Bernard Bolzano	VII 1927	26 XI 1927
Praga	—	—	Pravda vítězí — Veritas vincit	26 V 1928	17 XI 1928
Praga	—	—	Sibi et posteris	5 XI 1929	6 IV 1930
Žylna	Ján Milec	25 VIII 1930	—	—	—
Olomuniec	Na třech rovinách	28 XI 1931	Lafayetteova na třech rovinách	— 1932	17 VI 1933

Miejscowość	Kółko		Loża		
	nazwa	data złożenia	nazwa	data	
				założenia	poświęcenia
Morawska Ostrawa	Lux in tenebris	14 III 1932	Lux in tenebris	22 II 1934	27 IV 1935
Užhorod	Centrum Securitatis	3 III 1934	Centrum securitatis	22 II 1935	28 XII 1935
Tabor	Kalich	14 IV 1934	Vatra	—	—
Bañská Bystrzyca	Petr Chelčický	—	—	26 VIII 1934	26 IV 1935
Czeskie Budziejowice	Oreb	5 V 1935	—	—	—
Hradec Králové	Iskra	13 IV 1935	—	—	—
Plešivec	—	22 VI 1935	Iskra	—	—
Praga	Brücke-Most (?)	—	Brücke-Most	9 III 1937	2 X 1937
Brno	—	6 XI 1925 ^c	Brücke-Most	29 XI 1925 ^c	17 XI 1935 ^d
Praga	—	—	Brücke-Most	18 XII 1927 ^c	17 XI 1935 ^d
Koszyce	—	—	Brücke-Most	5 V 1929 ^c	17 XI 1935 ^d
Praga	—	—	Baruch Spinoza	9 IV 1933 ^c	17 XI 1935 ^d
Praga	—	—	Comenius	przed 1934 ^e	29 XII 1935 ^d
Pilzno	—	—	Dílina lidskosti	—	17 VI 1936 ^d
Praga	—	—	Bratství	I 1937	12 VI 1937
Bratysława	—	1922? ^e	U pravdy a svornosti	1927 ^e	5 V 1937 ^d
	—	—	Harmonie v pravdě a věrnost i	1924 ^e	5 VI 1937 ^d

^a W pocz. 1923 r. połączyła się z lożem „Národ”. ^b Nie zostały w pełni uruchomione. ^c Data założenia w ramach grupy loż „Brücke-Most” (od 1931 r. Wielki Wschód Czechosłowacki). ^d Data uroczystego włączenia w skład Narodowej Wielkiej Loży Czechosłowackiej. ^e Data założenia w obediencji obrządku zreformowanego. ^f Utworzona z połączenia trzech loż w Pradze Czechosłowackiej Wielkiej Loży „Dílina lidskosti”: „Antony Sayet” (zał. 6 VI 1931), „Jan Neruda” (zał. 10 V 1932) i „Milan Rostislav Štefaník u planoucí hvězdy” (zał. 17 IX 1934).

2. Łoże i kółka wchodzące w skład Wielkiej Łoży „Lessing zu den drei Ringen”

Miejscowość	Kółko		Łoża		
	nazwa	data założenia	nazwa	data	
				założenia	poświęcenia
Praga	Harmonie	24 I 1870	Harmonie	IV 1920	16 V 1920
Karlovy Vary	Munificentia	3 VII 1871	Munificentia zur Verbrüderung um Sprudel	28 XI 1919	8 II 1919
Děčín-Podmokly	Freundschaft	28 II 1877	—	—	—
Pilzno	Harmonie	1878	Ludwik Piette zur Aufrichtigkeit und Treue	—	17 XII 1922
Mariánské Lázně	Goethe (od 1909)	1882	Goethe zum Thale des Friedens	—	17 V 1925
Žatec	Kette	1883	Kette zur Freiheit	14 XII 1919	9 V 1920
Liberec	Latomia	1897	Latomia in den Bergen	12 I 1920	2 V 1920
Praga	—	—	Hiram zu den drei Sternen	VI 1909	24 XI 1909
Brno	bez nazwy	ok. 1910	Zu den wahren vereinigten Freunden	10 XII 1922	20 V 1923
Praga	—	—	Freilicht zur Eintracht	1912 ^a	9 XI 1922
Teplice-Šanov	—	1912 ^a	Zur Quelle des Heils	1913 ^a	29 IV 1922 ^b
Most	—	lok. 1913 ^a	Zu den drei Lichtern	przed	—
Jabloniec nad Nysą	—	ok. 1913 ^a	Wahrheit	18 VI 1921 ^a	28 I 1923
Bratysława	—	—	Zur Verschwiegenheit	10 XI 1921	1 XI 1922
Bratysława	—	—	Testvérség	24 II 1872 ^c	1 II 1921 ^d
Koszycy	—	—	Resurrexit	13 XI 1902 ^c	1 II 1921 ^d
Ołomuniec	Humanitas (od 1923)	1921	Humanitas	9 I 1899 ^c	1 II 1921 ^d
Usti nad Łabą	Zur Brudertreue an der Elbe	I poł. 1923	Zur Brudertreue an der Elbe	1928	31 X 1926
Praga	—	—	Adonhiram zur Weltkugel	pocz. 1926	30 V 1926

Miejscowość	Kółko		Loża		
	nazwa	data założenia	nazwa	data	
				założenia	poświęcenia
Bańska Bystrzyca	—	—	Felicitas (poprz. Felvidék)	4 IX 1878 ^c	1926 ^d
Morawska Ostrawa	Fides im Thale der Arbeit	13 II 1927	Fides im Thale der Arbeit	1928	1 XII 1929
Kezmark	—	—	Zips unter der Tatra (poprz. Szepes)	29 IV 1899 ^c	29 I 1930 ^d
Užhorod	—	—	Kárpáth	10 III 1913 ^c	3 V 1930 ^d
Lečeneč	—	—	Phönix	6 XI 1913 ^c	17 V 1930 ^d
Praga	—	—	Wahrheit und Einigkeit zu den drei gekrönten Säulen	7 III 1931	10 X 1931
Bratysława	—	—	Veritas	1932	8 IV 1933
Brno	—	—	Bruderkette zur Freundschaft und Freude	26 VI 1933	21 VI 1934
Prešov	—	—	Caritas (poprz. Thökoly Imre)	20 VI 1902 ^c	X 1933
Litomierzycy	Pax et Fides	14 X 1933	—	—	—
Usti nad Łabą	—	—	Heimat zu drey gekrönten Sternen	—	—
Berehovo	—	—	Pro Libertate	21 IX 1913 ^c	6 V 1934
Czeskie Budziejowice	Fiat lux	10 XI 1935	—	—	19 V 1934 ^d
Rimavská Sobota	—	—	Gömör	28 III 1906 ^c	29 II 1936 ^d
Mukačev	—	—	Progressio (poprz. Hegyvidék)	8 XII 1902 ^c	1 III 1936 ^d
Svitava	Zum aufgehenden Lichte	6 VI 1936	—	—	—
Teplice-Šanov	Euphorion	1936	—	—	—

Ponadto istniały w 1914 r. w Czechach kółka w: Aš („Astráa, zał. 4 VI 1893), Bor („Einigkeit“, zał. 13 IV 1896), Teplice-Šanov („Philantropia“, zał. III 1907) i Františkově Lázně (bez nazwy, data zał. nieznana); w Słowacji loża we Vrutky („Eszek“, zał. 22 VI 1912).

^a Data założenia w obediencji obrządku zreformowanego. ^b Wykluczona z obediencji 23 II 1936. ^c Data założenia w ramach Wielkiej Symbolicznej Łoży Węgier. ^d Data przyjęcia w skład Wielkiej Łoży „Lessing zu den drei Ringen” bądź reaktywowania w jej składzie.

3. Stan organizacyjny Narodowej Wielkiej Łoży Czechosłowackiej

Data	Liczba			Data	Liczba		
	łóż	kótek	człon- ków		łóż	kótek	człon- ków
24 III 1929	10	—	368	31 XII 1932	12	2	608
31 XII 1929	11	—	416	XI 1934	14	3	773
31 XII 1930	11	1	482	XII 1935	20	5	992
31 XII 1931	11	2	526	XII 1937	25	4	.

4. Stan organizacyjny Wielkiej Łoży „Lessing zu den drei Ringen”

Data	Liczba			Data	Liczba		
	łóż	kótek	człon- ków		łóż	kótek	człon- ków
23 X 1920	5	—	188	1 I 1930	20	1	1175
III 1922	13	3	ok. 530	1 I 1931	23	1	1292
1 III 1923	14	2	735	III 1932	24	1	1351
1 III 1924	14	4	778	III 1933	25	1	1427
1 I 1925	14	4	855	III 1934	27	2	1460
1 I 1926	15	3	878	III 1935	29	2	1470
1 I 1927	18	2	923	III 1936	29	5	1442
1 I 1928	18	3	1030	III 1937	30	5	1438
1 I 1929	20	1	1058	III 1938	30	5	1433

w trudnej sytuacji jednoci narodowej⁹¹. Prawdopodobnie rozwiązało się wtedy również znajdujące się na uboczu głównego nurtu nieliczne wolnomularstwo mieszane, tj. przyjmujące na równych prawach mężczyzn i kobiety⁹². Samorozwiązanie się wolnomularstwa w Czechosłowacji mieściło się w ramach dokonującej się reakcyjnej unifikacji życia publicznego. W ten sposób po dawnym rozwiązaniu przez władze państwowe organizacji wolnomularstwa węgierskiego, niedawnym rumuńskiego (1937) i austriackiego (1938) przyszła kolej na czechosłowackie. W kilka tygodni później pod naciskiem okoliczności ogłosiła swoje samorozwiązanie się obediencja polska. Reżymy autorytarne Europy Środkowo-Wschodniej nie chciały

⁹¹ *Tchécoslovaquie*, „La Chaîne d'Union”, 1938/39, s. 203n.; *Na rozloučenou*, SZ, 1938, nr 7/10, s. 121; [Notatka bez tytułu], tamże, s. 152.

⁹² W lipcu 1922 r. powstała w Pradze loża obrządku mieszane „Dobrovský”, skupiająca głównie esperantystów i teozofów narodowości czeskiej, w drugiej poł. lat dwudziestych powstała loża „Giordano Bruno” w Pradze dla osób narodowości niemieckiej oraz kółko „Comenius” w Morawskiej Ostrawie, przekształcone następnie w lożę tej nazwy. Trzy te placówki wydawały od 1932 r. swoje pismo dwujęzyczne „Dvě hvězdy—Die Beiden Sterne”, liczyły nie więcej niż 100 członków; podlegały Federacji Holenderskiej swego obrządku, podobnie jak jego loże w Niemczech, Austrii, Jugosławii (polskie — Federacji Brytyjskiej).

więcej tolerować owego dziecka myśli oświeceniowej i brata liberalizmu, klasa zaś, która kiedyś je zrodziła — burżuazja — znajdująca się tu w stadium schyłkowym, nie tylko wyrzekła się go, lecz i nienawidziła jako wspomnienia własnej bojowej przeszłości. W dwu tylko krajach tego regionu jeszcze zdołało się ono utrzymać: w Jugosławii i Bułgarii. Lecz i tam wojna położyła mu kres.

Людвик Хасс

МАСОНСТВО В ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКЕ В ПЕРИОД МЕЖДУ ПЕРВОЙ И ВТОРОЙ МИРОВЫМИ ВОЙНАМИ

Краткое содержание

В исследовании предпринята попытка определения места масонства в широко понятой общественной жизни Чехословакии. Организационные формы масонства, а также специфика проблематики с ним связанная (ритуалы, церемонии, догмы и т. п.) представлены здесь по столько, поскольку соприкасались они с основной темой. Часть информации, касающейся организационного развития, содержится в четырех таблицах — приложениях. Основными источниками исследования являются различные масонские издания (журналы, календари, печатные труды), вышедшие в Чехословакии и за границей, т. к. по крайней мере, главный фонд масонского архива этой страны был уничтожен самими же масонами в марте 1939 г. Таким путем, воспрепятствовали они тому, чтобы архивы попали в руки гитлеровцев.

До 1918 г. на чешских землях существовали масонские кружки, а в Праге — ложа. Они подчинялись Великой Ложке Венгрии или же одной из Великих Лож Германии. Участие чехов было невелико, в основном преобладали немцы. В Словакии и Закарпатской Украине действовали ложи входящие в состав Великой Ложки Венгрии, состоящие из венгров и немцев. В 1918 г. инициатива по созданию чешских лож родилась в двух общественных кругах. Чехи, объединенные до этого времени вместе с немцами в одной ложе в Праге, приняли в последних днях октября решение по организации собственной ложи „Ян Амос Коменски“, которая подчинялась бы Grand Orient de France в Париже. Среди ее основателей были такие выдающиеся личности из литературно-художественной среды, как поэт и писатель Я. Квапиль и график А. Муха. Наиболее выдающейся политической личностью был Э. Бенеш, вступивший в ложу вскоре после ее создания. Подобная инициатива вышла из руководящих кругов освободительного, конспиративного общества т. н. мафии, к которым принадлежали прежде всего Ф. Сис и А. Расян. Группа мафии была вторым крылом движения.

После переговоров на эту тему с Великой Ложкой Италии, последняя представила им в 1919 г. документы, предусматривающие основание в Праге семи лож, а позднее создание (29 XII 1919 г.) из этих лож Великой Чехословацкой Ложки. Первоначально, в ложу могли вступить только участники в прошлом конспиративного освободительного движения. В ложу сразу же были приняты многие преподаватели высших учебных заведений, высокопоставленные государственные деятели, многочисленные представители политических кругов, прежде всего народно-демократической партии. Президент Республики Масарик, которого оба крыла движения поинформировали о своем участии в организации лож, хотя сам и не вступил в ложу (сделал это его сын Ян не позже чем в 1923 г.), но одобрительно отнесся к подобной инициативе.

В начале, представители обоих общественных кругов обращали основное внимание

в своей деятельности на укрепление молодой государственности и ее буржуазно-демократического характера. Для группы, связанной в прошлом с „Мафией”, ложи сделались идейным и политическим продолжением их конспиративной деятельности. Она старалась превратить ложи в своеобразную надстройку чешских либеральных, буржуазно-демократических и социал-демократической партии. Только к концу 1922 г. обе группы установили между собой отношения, а уже 25 II 1923 г. создали сообща Национальную Великую Ложу Чехословакии.

В первый послевоенный период, насыщенный острыми национальными конфликтами, ни одна из групп не стремилась к сотрудничеству с существующими в стране масонскими организациями немцев или венгров.

Существующие на чешских землях до 1918 г. немецкие масонские кружки преобразились теперь в ложи, которые 23 X 1920 г. превратились в Великую Ложу „Lessing zu den drei Ringen”. Ложа „Лессинг” в связи с острыми нападками националистических и клерикальных группировок чехословацких немцев, должна была противостоять национализму и, хотя бы частично, выражать свое мнение по политическим вопросам, что привело к установлению некоторых связей с либерально-буржуазной Немецкой Демократической Партией Свободы. Начиная с 1921 г. к „Лессингу” присоединялись немецкие и венгерские ложи в Словакии, вследствие чего из первоначально немецкой превратился он в Великую Ложу национальных меньшинств Республики.

Если в 1918—1923 г. г. создано в Чехословакии организационную структуру масонства, то 1924—1928 годы были периодом свободного развития этого движения, которому содействовала стабилизация экономической и политической жизни государства. Чешское масонство, сосредоточенное до того времени в Праге и Пильзне, создавало свои организации и в других городах. Возникли ложи в Словакии (Братислава, Кошице). Однако, удалось здесь привлечь только немногочисленных словаков. Причину этого следует искать в принятой Великой Ложой Чехословакии концепции „чехословакизма”, т. е. в трактовке чехов и словаков как единого народа. В сфере политики чешское масонство было по стороне „группы Града”, членов же фашистских и коммунистических организаций ложи не принимали. Масоны не признавали существования в государстве национальных меньшинств, считали, что существуют только языковые меньшинства, с которыми необходимо наладить отношения, обеспечивающие в действительности гегемонию чешской буржуазии.

Чешское масонство также установило в 1923 г. отношения с „Лессингом”, причем отношения эти становились все более дружественными. Явной демонстрацией такого сближения был доклад Бенеша (2 II 1928) в немецкой ложе „Гармония” в Праге. Учитывая сложившееся положение, когда наступило смягчение острых немецко-чешских антагонизмов (с 1926 г. некоторые немецкие партии участвуют в правительственной коалиции), „Лессинг” начинает считать Чехословакию отечеством также и для немцев, проживающих в этой стране.

Во время мирового экономического кризиса (1929—1933) во многих странах Западной Европы, в США и Канаде количество членов масонских лож уменьшилось под влиянием нарастающих антилиберальных течений. В то же время в Чехословакии ложи разрастались, равно как чешские, так и немецко-венгерские. Организационные единицы возникли в новых местах. Великая Ложа Чехословакии постепенно превращалась из немногочисленной элитарной организации в организацию объединяющую большое число членов. По мере убывания наистарших членов и притока новых сил, уменьшился — и так невысокий — процент представителей буржуазной среды, а масонство становилось организацией чисто интеллигентской, с возрастающей долей средней интеллигенции. Одним из направлений внутренней деятельности становится воспитание молодого поколения. Переломным моментом в идейной и организационной области является решение Великой Ложы Чехословакии (1933 г.), позволяющее принять в члены лож лиц нечешской национальности. Растущая вместе с числом

членов сила масонства вызвала необходимость конкретизации старой концепции, признающей масонству главенствующую роль в общественной жизни, что и наступило в 1931 г. Эта роль проявлялась м. пр. в использовании в политической жизни и партийных столкновениях принципов честности и этики. Масоны были обязаны смягчать межпартийные несогласия, консолидировать на местах общественную и политическую жизнь, а также развивать сеть различных общественных учреждений. Ложы старались расширить влияние интеллигенции на политику и авторитет Национального Совета. Все более решительными — особенно начиная со второй половины 1933 г. — были выступления в пользу буржуазной демократии.

В 1929—1933 годах в „Лессинге” произошли серьезные внутренние изменения. Возросла роль высших частных служащих, преподавателей высших учебных заведений и людей свободных профессий, все это способствовало устранению влиятельных до сего времени представителей буржуазии. С этим была связана растущая роль пражских лож за счет лож находящихся в судетской части страны. Последствием таких изменений было то, что „Лессинг” оказался более решительным по отношению к актуальным вопросам немецкой общественности в Чехословакии. Было отвергнуто предложение правых о ревизии мирных договоров, в то же время широко провозглашался принцип совместного сосуществования всех национальностей Республики. Это сопровождалось дальнейшим укреплением масонских немецко-чешских отношений.

В последнее пятилетие Республики (1934—1938) число лож Великой Ложы Чехословакии удвоилось с 12 до 25, значительно возросло число членов, что также было связано с присоединением к Великой Ложке небольших масонских лож, смешанных в национальном смысле, которые до того существовали самостоятельно.

Великая Ложка поддерживала уже более открыто внутреннюю и внешнюю политику Масарика-Бенеша, превозносила положение в Чехословакии, называя ее „островом, где нашла свое воплощение свобода мысли и действия”. Ложка также подчеркивала, что „масонство связано с демократией на жизнь и на смерть” и выступала против диктаторских режимов. Многие масоны занимали наивысшие государственные должности, включая и должность президента. В то же время разошлись дороги ложы и народно-демократической партии, когда последняя соединилась с Лигой Стрибного. Одни перешли к народным социалистам Бенеша, другие объединились в своего рода беспартийное общество Свободных Выборов.

Для „Лессинга” наступили более тяжелые времена. С 1935 г. число его членов начинает уменьшаться, что было следствием растущего шовинизма и гитлеризма среди чехословацких немцев. Весной 1938 г. началось просто бегство из лож. Отход от лож умеренных и осторожных элементов (начиная с 1933 г.) укрепил позиции сторонников активной борьбы с национализмом и гитлеризмом. Идеологом „Лессинга” стал известный писатель и публицист Иоханнес Урзидиль. С этого времени основным пунктом деятельности немецких и венгерских лож было сотрудничество с чешским масонством для утверждения в стране национального и общественного согласия, а также сотрудничество с международными мирными силами.

Начиная с весны 1938, когда наступило очередное обострение судетского кризиса, деятельность обоих направлений в масонстве концентрировалась на защите демократии, что было в их понятии равнозначно с защитой единства Чехословакии. После Мюнхена Великая Ложка Чехословакии, верная в своей поддержке политике Бенеша, не решилась даже на осторожную критику правительственной капитуляции. А уже 10 X 1938 руководители обеих групп масонства сообща постановили распустить свои организации. Таким образом, предотвратили они проведение широкой антимасонской кампании со стороны возрастающих фашистских сил во время которой наверняка были бы выявлены фамилии многих масонов, занимающих попрежнему высокие правительственные должности или выдающееся место в науке.

Перевод Клары Бобинской

Ludwik Hass

FREEMASONRY IN THE INTER-WAR REPUBLIC OF CZECHOSLOVAKIA

Summary

This paper gives an outline of the part played by freemasonry in the public life of Czechoslovakia, understood in the broadest sense of the word. Organisational matters and the problems specific to the free masons (rituals, ceremonies, dogmatics, etc.) are only discussed inasmuch as they have some connection with the main subject. Part of the information given deals with organisational development, shown in four tables annexed to the work. The source material on which the article is based are various publications of the free masons (periodicals, calendars, printed matter) issued in Czechoslovakia and abroad, as most of the archives in Czechoslovakia were destroyed by the masons themselves in March 1939. This was to prevent them getting into the hands of the Nazis.

Before 1918, there were masons' guilds in Czechoslovakia and a Masons' Lodge in Prague. They were subordinate either to the Grand Lodge of Hungary or to one of the Grand Lodges in Germany. The membership of the Czechs was not large, Germans predominated. In Slovakia and in the part of the Ukraine beyond the Carpathians there were lodges, also subordinated to the Grand Lodge of Hungary, the members of which were Hungarians and Germans. In 1918, the initiative to form Czechoslovak lodges came from two centres. The Czechs, who had so far belonged to the Prague Lodge with the Germans, took a decision at the end of October to call their own lodges into being, namely, the lodge of „Jan Amos Komenský”, which was under the Grand Orient de France in Paris. The founders of the Lodge included such outstanding personalities of the literary and artistic world as the poet and writer Jan Kvapil and the graphic artist A. Mucha; and the most outstanding political personality who was shortly to join the lodge was E. Beneš. The second source of initiative was from the leadership of the liberation conspiracy known as the “Maffie”, in particular from F. Sis and A. Rašin. They got in touch with the Grand Lodge of Italy regarding this matter, and in 1919 the Italian Lodge issued them documents for the foundation of seven lodges in Prague to be followed by the foundation of the Grand Lodge of Czechoslovakia, which came into being on December 29th, 1919. At first, the only people to be admitted to the lodges were participants in the recent conspiracy for liberation. They were joined immediately by many lecturers of higher schools, important state officials and numerous politicians, above all from the national democratic party. The president of the Republic Masaryk, informed by both factions of their organisational action, did not himself join the freemasonry (his son Jan did in 1923), but was favourably disposed to this initiative.

At first, both factions placed emphasis on the strengthening of the young state and its bourgeois and democratic character. The faction originating from the “Maffie” made their lodges a continuation of their conspiracy in the ideological and political sense and also tried to make them a sort of superstructure of the Czechoslovak liberal, bourgeois-democratic and social democratic parties. It was only at the end of 1922 that both factions established relations with each other, and on February 25th, 1923 they opened a joint National Grand Lodge of Czechoslovakia. In the first post-war years with their sharp national minority conflicts, neither of the factions tried to establish cooperation with the lodges of the Hungarian or German masons which existed in the country.

The German masons' guilds existing in Czechoslovakia before 1918 were now transformed into lodges, which on October 23rd, 1920 called into being the Grand Lodge “Lessing zu den drei Ringen”. Sharply attacked by the nationalistic and clerical groups of Germans in Czechoslovakia, it had to oppose nationalism and take at least a partial stand in political matters, which led to cer-

tain links between „Lessing” and the liberal bourgeois German Democratic Freedom Party. As from 1921, German and Hungarian lodges in Slovakia joined up with “Lessing”, as a result of which the originally German lodge was transformed into the Grand Lodge of the national minority in the Czechoslovak Republic.

Whereas the years 1918–1923 marked a period in which the organisational structure of the free masons was created in Czechoslovakia, the years 1924–1928 saw a free development of the movement, which was favoured by the stabilisation of the economic and political life of the country. The free masons of Czechoslovakia had so far confined their activity to Prague and Pilsno, but they now began founding lodges in other towns. One of their successes were the lodges founded in Slovakia (Bratislava, Koszyce). But only a few Slovaks were recruited. This was partly due to the fact that the Grand Lodge of Czechoslovakia adopted the concept of “Czechoslovakism”, that is, treating the Czechs and Slovaks as one nation. In the political field, the Czechoslovak free masons were in favour of the “Hrad Group” and members of fascist and communist organisations were not admitted to the lodges. Neither did they recognise the existence of national minorities in the state, saying that they were only language minorities with whom relations should be arranged so as to secure — in actual fact — the hegemony of the Czechoslovak bourgeoisie.

The Czechoslovak free masons also established relations with “Lessing” in 1923 and after 1926 “Lessing” became ever more friendly towards them. A clear demonstration of this detente was the lecture Beneš delivered (February 2nd, 1928) in the German lodge “Harmonie” in Prague. In a situation in which the sharp German-Czechoslovak antagonisms were being eased (as from 1926 some German parties participated in coalition governments) “Lessing” began to recognise Czechoslovakia as the fatherland also of the Germans living in that country.

In the years of the world economic crisis (1929-1933), the membership of the masons’ lodges began to drop in many countries of western Europe, the United States and Canada, under the influence of the growing strength of anti-liberal trends. In Czechoslovakia, on the other hand, membership continued to grow, both in the Czechoslovak and the German-Hungarian factions. Organisational cells were founded in new places. The Grand Lodge of Czechoslovakia gradually began to be transformed from a numerically small organisation of the elite into a very large one. This, with the deaths of the oldest members, meant that the percentage of members from the bourgeois strata — already very small — dropped and the organisation became almost exclusively one of intellectuals with an ever growing participation in it of intellectuals of the middle strata. In its internal activity, it started turning attention to questions of educating the young generation. The turning point in the ideological principles and in the organisational policy was the resolution of the Grand Lodge of Czechoslovakia in 1933 permitting the admittance of lodges affiliating people not of Czechoslovak nationality. The strength of the organisation, growing together with its membership led to the necessity of clearly defining the former conception of the superior role of the freemasonry in public life, and this was done in 1931. Among others, this role was to consist in bringing the principles of honesty and ethics into public life and the struggles between parties. The free masons were committed to ease interparty disputes, to consolidate local political and social life and expand the network of various social institutions. Efforts were made to increase the influence of the intellectuals on policy and the authority of the Czechoslovak National Council. Declarations in favour of bourgeois democracy became ever more decided, particularly since the second half of 1933.

In the period from 1929 to 1933, important internal shifts were made in “Lessing”. The number of affiliated high private officials, university lecturers and people of the free professions increased and these put the so far influential representatives of the bourgeoisie in the shade. This was accompanied by an increase of the role of the lodges in Prague at the cost of those in the Sudetenland. The consequence of these changes was the more decided attitude taken by “Lessing” in the question of current problems of the German minority in Czechoslovakia. The rightist postu-

late for a revision of peace treaties was rejected, but friendly coexistence of all the nationalities living in the Republic was propagated. This was accompanied by a further strengthening of German-Czechoslovak relations among the freemasonry.

In the last five years of the Republic (1934–1938), the number of lodges affiliated in the Grand Lodge of Czechoslovakia doubled, from 12 to 25, and membership also increased considerably partly as a result of the admittance to the Grand Lodge of independent small factions of the freemasonry with a membership of mixed nationality. The Grand Lodge also supported more openly than before the internal and foreign policies of Masaryk and Beneš, glorified the situation in Czechoslovakia, calling it an “island” of real freedom of thought and action. It also emphasised that “the freemasonry was linked with democracy for life and death” and came out against dictator’s regimes. Many of the free masons held the highest state posts, up to president inclusive. On the other hand, their road diverged from that of the national democratic party, when this party joined up with Stribrny’s League. Some joined the Beneš national socialists, others found a specific kind of non-party Society of Free Election.

Much less favourable times came for “Lessing”. As from 1935, its membership started to decrease, which was the result of the growing chauvinism and Nazism among the Czechoslovak Germans. In the spring of 1938, there was a literal flight from its lodges. The fact that moderate and conservative elements began to withdraw from Lessing as from 1933 made it possible for those in favour of active struggle against nationalism and Nazism to have more say. “Lessing’s” ideologist became the well known writer and journalist Johannes Urzidil. From that time on the central focus of the activity of the German and Hungarian lodges was cooperation with the Czechoslovak free masons with the aim of ensuring peace between the nationalities living in the country and social order and also cooperation on an international scale with peaceful forces.

As from the spring of 1938, when there was another aggravation of the Sudetenland crisis, the activity of both factions of the freemasonry concentrated on the defence of democracy, which was for them synonymous with defence of the integrity of Czechoslovakia. After Munich, the Grand Lodge of Czechoslovakia, remaining loyal to the policy of Beneš, did not make even the slightest criticism of the government capitulation. And on October 10th, 1939, the leadership of both factions of the free masons took a joint decision to dissolve their organisations. In this way they made it impossible for the fascist forces who were raising their heads to unleash an anti-freemasonry campaign on a large scale, during which — there is no doubt at all — the names of many free masons who still held important government or scientific posts would have been revealed.

Translated by Doris Ronowicz